

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ**

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

SİMA İSMAYİLOVA

**Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq üzrə sənəd
kütlesi bibliografiyalasdırma obyektı kimi**

**Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin
bakalavr təhsili alan tələbələrı üçün dərş vəsaiti**

Bakı – 2008

Elmi redaktoru: professor Z.H.Əliyev

**Rəyçilər: dos. Ə.T.Xələfov
dos. N.İ.İsmayılov**

İsmayılova S.P. Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq üzrə sənəd kütləsi bibliografiiyalaşdırma obyektı kimi: Dərs vəsaiti.-B.: BDU nəşriyyatı, 2008.- 87 s.

«Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq üzrə sənəd kütləsi bibliografiiyalaşdırma obyektı kimi» adlı dərs vəsaitində bibliografiiyalaşdırma obyektı olan sənəd kütləsinin formalaşması xüsusiyyətləri və onların nəşr tipləri haqqında məlumat verilmişdir.

Dərs vəsaiti BDU-nun kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin bakalavr pilləsinin tələbələri, eləcə də ədəbi bibliografiyanın nəzəri, metodiki və təcrübi məsələləri ilə məşğul olan mütəxəssislər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bakı – 2008

ÖN SÖZ

Hər hansı bir elm sahəsi üzrə biblioqrafik fəaliyyətin əsas məqsədi cəmiyyətdə həmin sahəyə olan informasiya tələbatlarının ödənilməsindən ibarətdir. Bu proses isə özündə sənədlər və informasiya tələbatçıları birləşdirən sənəd kommunikasiya sisteminin formalaşmasını nəzərdə tutur.

Sənəd kommunikasiya sisteminin mühüm üsürü sayılan sənəd kütləsi biblioqrafik fəaliyyətin bilavasitə obyektı və mühüm tərkib hissəsi kimi özünə məxsus sosial informasiya funksiyasını daşıyır.

Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsi və bu sahənin informasiya mənbəyi kimi biblioqrafiyalaşdırma prosesində əsas obyekt rolunu oynayır. Buraya Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi, nəzəriyyəsi və tənqidinə dair kitablar, dövrü nəşrlər, son dövrlərdə meydana gələn elektron nəşrlər digər informasiya daşıyıcıları daxildir.

Azərbaycan biblioqrafiyaşünaslıq elminin müstəqil və daha çox inkişaf etmiş sahələrindən biri «Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın biblioqrafiyası»dır. Bu sahə üzrə yüksək biblioqrafik informasiya tələbatını ödəyə biləcək çox saylı informasiya daşıyıcılarını əks etdirən sənəd kütləsinin xüsusiyyətləri tədqiq olunmamışdır. Biblioqrafik fəaliyyət prosesində

bilavasitə biblioqrafiyalaşdırma obyektı olan ədəbiyyatşünaslığın sənəd kütləsi çox zəngin və rəngarəngdir. Bu ilkin sənəd kütləsi olmadan biblioqrafik informasiya mənbələrinin yaradılması və bu sahənin biblioqrafik informasiya tələbatının ödənilməsi qeyri-mümkündür. Bu baxımdan «Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq üzrə sənəd kütləsi biblioqrafiyalaşdırma obyektı kimi» adlı dərş vəsaiti aktualıq kəsb edir. Ədəbi-bədii biblioqrafiya üzrə yüksək informasiya tələbatının olamsına, uzun illər müstəqil elm sahəsi kimi inkişaf etməsinə baxmayaraq biblioqrafiyaşünaslığın bu sahəsi üzrə Azərbaycan dilində dərşlik yaranmamışdır. Ədəbi biblioqrafiyanın nəzəri və metodiki məsələlərinə dair bir dərş vəsaitinin («Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın biblioqrafiyası» Bakı, ADU nəşri, 1986.-73 s.) müəllifi olan peşəkar biblioqraf dos. Ə.T.Xələfovun xidmətləri böyükdür.

Ədəbi-bədii prosesi dinamik şəkildə əks etdirən ədəbi biblioqrafiya ədəbiyyat tarixinin, ədəbi-tənqidi əsərlərin, zəngin şifahi xalq ədəbiyyatının, ədəbi əlaqələrə dair çox qiymətli sənəd kütləsini əks etdirir. Bu sahəyə dair informasiya tələbatçılarının tələbatlarının ödənilməsində mühüm mənbə rolunu oynayır.

Müstəqillik şəraitində ideoloji buxovdan azad olmuş müasir ədəbiyyatşünaslıq elminə dair

zəngin sənəd kütləsi formalaşmışdır. Bu sənəd kütləsi ədəbi-bədii biblioqrafik informasiya mənbələrinin yaradılmasında əsas obyekt rolunu oynayır.

Dərs vəsaitində Azərbaycan biblioqrafiyaşünaslığında ilk dəfə olaraq ədəbiyyatşünaslığın sənəd kütləsinin formalaşması və inkişafının mühüm məsələlərinin qısa tarixi verilmiş, həmin sənədlərin məzmun, funksional baxımdan təsnifləşdirilməsinə səy göstərilmişdir.

«Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq üzrə sənəd kütləsi biblioqrafiyalaşdırma obyekt kimi» adlı dərs vəsaitində ədəbiyyatşünaslığın sənəd kütləsinin təşəkkül tarixi cəmiyyətdə ədəbi proseslər və informasiya axınına xas olan mühüm əlamətlər üzrə əlaqəli şəkildə işıqlandırılmışdır.

Vəsaitdə tanınmış Azərbaycan biblioqrafiyaşünasları professor Z.H.Əliyevin, dosent Ə.T.Xələfovun, dosent R.Ə.Kazımovun əsərləri ilə yanaşı, rus biblioqrafiyaşünası S.Trubnikovun da bir sıra tədqiqatlarından istifadə edilmişdir.

Dərs vəsaiti BDU-nun kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin bakalavr pilləsinin tələbələri, eləcə də ədəbi biblioqrafiyanın nəzəri, metodiki və təcrübi məsələləri ilə məşğul olan mütəxəssislər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

I Bölmə

Ədəbiyyatşünaslığın sənəd axını və kütləsinin bibliografialaşdırma obyektı kimi xüsusiyyətləri

Yazı və dilin, ədəbi bədii prosesin, incəsənət və estetikanın, nəhayət, mətbuatın inkişafı ilə bağlı olan Azərbaycan ədəbi-bədii bibliografyası müasir səviyyəyə çatana qədər olduqca uzun və mürəkkəb inkişaf yolu keçmişdir.

Bu inkişaf yolunun bütün mərhələlərində həlledici amil bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində meydana gəlib formalaşan sənəd və informasiya axını, cəmiyyətdə həmin sənəd və informasiyaya tələbat olmuşdur.

Məlumdur ki, bütün sahələrdə sənəd-informasiya axını vahid sistem olub özündə əlaqələndirilmiş qaydada istehlakçı, sənəd (əlyazması, kitab, dövrü və ardıdavam edən nəşrlər, elektron nəşrləri, aidi vizual materiallar və s.) informasiya anlayışlarını birləşdirir.

Professor Zöhrab Əliyevin qeyd etdiyi kimi, «Sənədlər və informasiya tələbatçıları arasında bəşəriyyətin topladığı möhtəşəm sənəd yığımından daha mütərəqqi və səmərəli istifadə

olunmasına təsir göstərən vasitəçilərdən biri də biblioqrafiyadır».¹

Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində biblioqrafik fəaliyyətin ən mühüm nəticəsi biblioqrafik informasiyadır ki, bu proses də yalnız sənəd axınının və ona olan tələbatın mövcudluğu şəraitində mümkün ola bilər.

Azərbaycanda ədəbi-bədii biblioqrafiyanın sənəd axınının tarixi qədimdir. Hələ orta əsrlərdə meydana gələn bədii əsərlərdə, təzkirələrdə, səyahətnamə və salnamələrdə, qamus, bəyaz və s. əsərlərdə ədəbi-bədii sənəd kütləsinin ilk rüşeymləri nəzərə çarpır. Belə sənədlərdə bədii obrazlarla yanaşı, şair və yazıçıların həyatı haqqında məlumatlar verilir, əsərlərindən nümunələr gətirilir, onların yaranma tarixi, məzmunu, bədii xüsusiyyətləri, ayrı-ayrı surətlər haqqında danışılır. Təzkirələrdə bəzən şairlərin yaradıcılığı haqqında mülahizələr də söylənilir.

Azərbaycanda ədəbi-bədii sənəd kütləsinin formalaşması və təşəkkülündə X.Təbrizi, Ə.Xaqani, N.Gəncəvi, İ.Nəsimi, M.Füzuli, M.F.Axundov, S.Ə.Şirvani və başqa mütəfəkkirlərin əsərləri çox böyük rol oynamışdır. Onlar öz əsərlərində bədii obrazlara yanaşı, sözün qüdrəti, ədəbiyyatın mənəvi estetik və ictimai, tərbiyəvi rolu, şə

¹ Əliyev Z.H.Biblioqrafik informasiya və onun elmi mahiyyəti // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.-1998.-№1.-S19.

sənətinin sirrləri haqqında qiymətli fikirlər söyləmişlər.

Görkəmli şərqşünas-filoloq E.Bertels Nizaminin bədii yaradıcılığı haqqında fikirlərindən bəhs edərək yazır ki, «Nizami əsərlərinin hamısında poetik əsərin keyfiyyətlərinə dair onun fikirlərini əks etdirən bir sıra maraqlı nəzəri mülahizələr vardır... Bu mülahizələrdə cəmiyyətdə sözün əhəmiyyəti və «söz sahibinin» öz oxucuları qarşısında məsuliyyəti ön plana çəkir».¹

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin yaradıcılarındanandır. O, Nəsimidən sonra ana dilində yaranmış şerin ən gözəl nümunələri olan əsərləri ilə Azərbaycan bədii dilini yeni yüksək səviyyəyə qaldırmış klassik Azərbaycan, habelə digər türkdilli xalqların poeziyasına qüvvətli təsir göstərən ədəbi məktəb yaratmışdır. Füzulinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Şairin «Ənas ül qəlb» və «Ründü Zahid» əsərlərində öz dövrünün siyasi məqsədləri ilə yanaşı mütaliə, peşə seçmək, söz sənətinin və şerin əhəmiyyəti və vəzifələri haqqında fəlsəfi fikirləri vardır. Bütün bunlar Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslığa dair sənəd və informasiya

¹ Bertels Б.Е. Низами о художественном творчестве // Выдающиеся русские ученые и писатели о Низами Ганджави.-,1981.-С.69-126.

axınının hələ qədim və orta əsrlərdə meydana gəlməsini sübut edir.

Müasir mənada ədəbiyyatşünaslıq elminin, onun sənəd və informasiya axınının formalaşması M.F.Axundovun elmi yaradıcılığı və onun əsərləri ilə bağlıdır.

«Fehrستی kitab» (1859), «Nəzm və nəsr haqqında», «Tənqid risaləsi» (1862), «Kritika», «Yüksək İrənin «Millət» qəzetinin minfisinə», «Mirzə Ağanın pyesləri haqqında kritika» (1871) məqalələrində, «Kəmalüddövlə məktubları» (1865) məşhur fəlsəfi əsərində, habelə bir sıra məktublarında M.F.Axundov ədəbiyyatda realizm, xəlqilik, müasirlik, sənətkarlıq və bədii yaradıcılığın başqa mühüm məsələlərinə dair qiymətli fikirlər söyləmiş, bədii yaradıcılığın vəzifələrini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır.

O, ədəbiyyatdan həyat həqiqətini, xalq həyatını, mütərəqqi ideyaları əks etdirən «Məzmun səhihliyi» tələb edirdi. Bu baxımdan M.F.Axundov, Homer, Firdövs, Nizami, Cami, Şekspir, Vaqif, Zakir, Puşkin kimi sənətkarların yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir.

M.F.Axundovun əsərləri Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi-tənqid fikri tarixində xüsusi mərhələ olub, bu sahədə əvəzsiz sənəd və informasiya mənbəyidir. Bu sənədlər hələ XIX əsrin sonundan elmi dövriyyəyə daxil olmuş və M.F.Axundov məktəbinin davamçıları tərəfindən inkişaf etdirilməyə başlamışdır.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanada ədəbi-bədii sənəd kütləsinin formalaşması N.B.Zərdabi, N.Nərimanov, Ə.Hüseynzadə, F.B.Köçərli, C.Məmmədquluzadə, S.Hüseyn, A.Şaiq, Y.V.Çəmənzəminli, S. Mümtaz və başqa mütərəqqi elm və mədəniyyət xadimlərinin əsərləri ilə zənginləşmişdir.

Ölkədə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyasının sənəd və informasiya bazasının inkişafında Firudin Bəy Köçərlinin əsərlərinin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

F.B.Köçərli tərəfindən Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair yazılmış ilk əsərlərə «Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı» (rusca 1903), «Mirzə Fətəli Axundov» (1911) nümunə göstərmək olar.

F.B.Köçərli, M.P.Vaqif, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, A.P.Çexov, N.V.Qoqol, A.Sereteli və başqa ədiblər haqqında yazdığı və Bakı, Tiflis, eləcə də Rusiyanın şəhərlərində çap etdirdiyi məqalələrində ədəbiyyatda realizm və xəlqilik prinsiplərini müdafiə etmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi haqqında ilk dəfə ümumi şəkildə olduqca güclü informasiya daşıyan «Azərbaycan Türk ədəbiyyatı» əsəri F.B.Köçərli tərəfindən 1908-ci

ildə başa çatdırılmış və 1925-1926-cı illərdə Bakıda 2 cild və 4 kitab şəklində çap edilmişdir.¹

Əsər müəllif tərəfindən bir neçə sözdən, «Başlanğıc» adlı müqəddimədən, XVIII-XIX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatına dair biblioqrafik xarakterli səkkiz icmaldan, 128 şairin həyat və yaradıcılığı, oçerk və məlumatlardan ibarətdir. Əsərdə Azərbaycan dilinin, ədəbiyyatın mənşəyi haqqında Azərbaycan xalqının ədəbiyyat tarixinin inkişaf mərhələləri, ədəbi proseslərlə ictimai həyatın qarşılıqlı əlaqələri haqqında maraqlı fikirlər və müəllifin öz təfəkkürünə əsaslanan hökmlər və müddəalar vardır.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın sənəd və informasiya axınında müxtəlif tipli məktəblər üçün tərtib edilmiş dərsliklər və dərs vəsaitlərinin xüsusi çəkisinin artımı nəzərə çarpırdı.

Azərbaycan ictimai fikri tarixində maarifçiliyin yaranması və inkişafı məhz bu dövrlə bağlıdır. Maarifçilərin başlıca qayəsi cəmiyyətin tərəqqisində ilk növbədə aqlın, idrakın gücünə əsaslanmaq idi. Onlar bir tərəfdən elm, maarif və mədəniyyətin, xalq kütlələri arasında yayılmasına çalışır, digər

¹ Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı materialları. -B.:Azərnəşr, 1925-1926. C.1.H.1.-1925.,276 s.S.1 ; C.2.H 2.-1926.-278 s; C.2,h.2; B., 1926.-283 s.

tərəfdən geriliyə, cəhalətə qarşı barışmaz mübarizə aparırdılar.

XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycanın ayrı-ayrı şəhərlərində-Şuşa (1838), Şəki (1831), Bakı (1832), Gəncə (1833), Şamaxı (1837) və Naxçıvan (1837) qəza məktəbləri açılmış² və bu məktəblərdə dil, hesab, coğrafiya və şəriət dərsləri ilə yanaşı, ədəbiyyat dərsi də tədris edilirdi. Belə bir dövrdə yeni üsullu dünyəvi təhsil verən məktəblər üçün dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanması mühüm problem kimi meydana çıxmışdır.

Yeni üsullu milli məktəblər üçün ədəbiyyat dərsliklərinin yaranması bir tərəfdən gənc nəslin təhsil və tərbiyəsi məqsədini güdüdüsə, digər tərəfdən Azərbaycan ədəbiyyatının nümunələrinin toplanıb nəşr olunmasına və bununla da ədəbi fikrin sənəd kütləsinin formalaşması üçün zəmin yaradırdı.

XX əsrin birinci rübü Azərbaycan ictimai fikri tarixində yeni mərhələ kimi tarixən qısa olsa da, bu dövr özünün mürəkkəbliyi və təlatümlü olması ilə seçilir.

Əsrin əvvəlləri milli şüurun oyanması, elm, maarif və mədəniyyətin çiçəklənməsi dövrü kimi xarakterizə edilə bilər. Bu illərdə bir-birinin ardınca maarif ocaqları, xeyriyyə cəmiyyətləri, nəşriyyatlar, kitabxanalar yaradılırdı. Milli dilin,

² Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.-C.1.-B.: EA nəşriyyatı, 1960.-S.24.

ədəbiyyatın tədris olunduğu məktəblərin sayı durmadan artırdı. Belə bir xeyirxah və nəcib işə maarifçi-demokrat yazıçılar, ictimai xadimlər və mətbuat ətrafında toplaşan tərəqqipərvər ziyalılar və müəllimlər yaxından kömək edir, əllərindən gələni əsirgəmərdilər. N.Nərimanov, C.Məmmədquluzadə, R.Əfəndiyev, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, S.S.Axundov, F.Köçərli, Ü.Hacıbəyov, A.Şaiq, A.Səhhət, S.M.Qənizadə, M.Mahmudbəyov kimi yazıçı və müəllimlərin bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığa dair əsərləri ədəbi-bədii biblioqrafiyanın sənəd kütləsinin formalaşmasında xüsusi mərhələ təşkil edir. Onlar bədii yaradıcılıqla yanaşı müəllimlik edir, milli ədəbiyyata dair dərslik və dərs vəsaitləri də hazırlayırdılar.

Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayında (1906), maarif xadimləri ilə yanaşı qabaqcıl ziyalılar milli ədəbiyyatın tədrisi ilə əlaqədar yeni dərsliklərin yaranması məsələlərini geniş müzakirə obyektinə çevirmişdilər. Nəticədə əsrin əvvəllərində özündə bədii əsərlərlə yanaşı, onların təhlilini verən ədiblərin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumatları əks etdirən Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi dərsliyinin ilk rüşeymləri kimi qiymətləndirilməsi mümkün olan «birinci il» (1909), «İkinci il» (1909), «Üçüncü il» (1909) dərsliklərində milli ədəbiyyatımızdan nümunələr verilməklə yanaşı onları xarakterizə

edən, ədəbiyyatımızın görkəmli simaları haqqında qısa məlumatlara da rast gəlirik.

Bu baxımdan Abdulla Şaiqin 1912-ci ildə nəşr etdirdiyi «Gülzar»¹dərsliyi öz məzmunu, həcmi və mükəmməl tərtibi ilə seçilir. Burada M.Füzuli M.F.Axundov, M.P.Vaqif, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir və A.Səhhət kimi görkəmli Azərbaycan sənətkarlarının əsərlərinin təhlilinə geniş yer verilmiş, onların yaradıcılıq xüsusiyyətləri, ədəbiyyat və mədəniyyət tarixindəki xidmətləri qiymətləndirilmişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi A.Şaiqin bu kitabı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair ilk dərslik kimi qeyd oluna bilər.

Bununla yanaşı XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmiş Sidqi Məmmədağlı Ordubadinin rus şairi A.S.Puşkinin 100 illiyi münasibətilə Naxçıvan «Məktəbi-tərbiyəsində» oxuduğu kimi mühazirənin mətni¹, Yusif Vəzir Çəmənizəminlinin «Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər»², A.Şaiqin H.Cavidlə birlikdə tərtib etdiyi «Ədəbiyyat dərsləri»³ kimi kitablar

¹ Talıbzadə A.Ş. Gülzar: Üçüncü sinifdən sonra məktəblərdə oxunacaq qiraət kitabıdır.-B.: Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsi.-1912.-287 s.

¹ Ordubadi M.Rusiyanı məşhur şairi Ruşkinin 100-cü ilinin yadigarlığına Naxçıvan «məktəbi-tərbiyəsində» cəmi məclisində oxunan nitqin surəti.-B.:Aşurbəylinin «Kaspii» mətbəəsi.-1914.-16 s.

² Vəzirov Yusifbəy. «Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər».- İstanbul, 1918.-103 s.

³ Cavid H. və Şaiq A. «Ədəbiyyat dərsləri».-B.: Hökumət mətbəəsi.-1919.-134 s.

Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq fikrinin sənəd və informasiya bazasının tədriclə formalaşmasından xəbər verirdi.

Bununla yanaşı XX əsrin ilk onilliklərində qabaqcıl ziyalılarımız tərəfindən rus yazıçılarından Puşkinin, Lermontovun, Qoqolun, Tolstoyun, Çexovun, Qorkinin əsərlərindən tərcümələrin çap edildiyi məcmuə kitablara verilən müqəddimələr Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq fikrinin informasiya məkanının genişlənməsi və dərinləşməsini sübut edir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq bibliografiyasının sənəd və informasiya bazasının təşəkkülündə dövrü orqanlar və xüsusən ədəbi və bədii jurnallar və məcmuələr müstəsna əhəmiyyətə malikdirlər.

Ölkəmizdə dövrü orqanların yaranması tarixinin öyrənilməsi bizə belə bir fikrin irəli sürülməsinə imkan verir ki, Azərbaycanda ilk ədəbi-bədii jurnallar «Fyuzat»⁴ (1906-1907) və «Yeni Fyuzat»⁵ (1910-1911) olmuşdur.

Hər iki jurnal həftəlik ədəbi-siyasi və ictimai jurnal olaraq öz səhifələrində Azərbaycan ədəbiyyatından nümunələrlə yanaşı ədəbiyyat

⁴ Fyuzat: Həftəlik ədəbi, siyasi, ictimai jurnal(1906-1907) /Redaktoru: Ə.B.Hüseynzadə; Naşiri: H.Z.Tağıyev.- «Kaspi» mətbəəsi.-2000 nüsxə.-16 s.

⁵Yeni Fyuzat: Həftəlik ədəbi, siyasi, ictimai jurnal / Baş redaktoru Ə.Kamal; Redaktoru Ə.B.Hüseynzadə.-1000 nüsxə

tarixinə, dünya ədəbiyyatı nümunələrinə həsr edilmiş yazılar dərc edirdi.

Jurnalların səhifələrində M.Ə.Sabir, H.B.Zərdabi, M.Hadi, H.Cavid, A.Şaiq, Ə.Müznib, Namiq Kamal, S.S.Axundov, M.H.Qüdsi, R. Əfəndiyev, Y.Məlikov, Məmməd Əmin Rəsulzadə və başqalarının bədii əsərləri, siyasi yazıları və ədəbiyyat mövzusunda publisistik və ədəbi tənqidi məqalələri dərc edilmişdir.

Hər iki jurnalın Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına dair informasiya məkanının formalaşması tarixində əhəmiyyətli rolu və elmi mövqeyi olmuşdur.

1906-ci ildən nəşrə başlayan «Molla Nəsrəddin» jurnalı Azərbaycanda demokratik ədəbiyyatın və ədəbiyyatşünaslıq fikrinin inkişaf etməsində müstəsna rol oynamışdır. Bu orqan sırf ədəbi-bədii jurnal olmasa da öz ətrafında XX əsrin ədəbi-bədii ictimaiyyətinin əsas nümayəndələrini toplaya bilmişdir. Onların sırasında görkəmli Molla Nəsrəddinçilər adi ilə məşhur olan C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ö.F.Nemanzadə, Ə.Haqqverdiyev, M.S.Ordubadi, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar, Salman Mümtaz, F.Köçərli, Ə.Müznib və başqa tanınmış ədiblər var idi.

Molla Nəsrəddinçilər Azərbaycan və dünya ədəbi-bədii irsindən, milli ədəbiyyatımızın çoxəsrlik tarixi ənənələrindən səmərəli istifadə

etməklə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın sənəd bazasının zənginləşməsində böyük tarixi rol oynamışlar. Jurnalda istedadla yazılmış ədəbi-tənqidi və publisistik məqalələr müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün yaradıcılıq məktəbidir.

Jurnalın Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının informasiya kütləsinin təşəkkülündə rolunu müəyyən edən mühüm faktlardan biri «Molla Nəsrəddin»in¹ təsiri altında xüsusi ədəbi satirik jurnalistika məktəbinin yaranması idi.

«Molla Nəsriddin»in fəal iştirakçıları M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmkusar, Ə.Əzimzadə, M.S.Ordubadi, Ə.Haqverdiyev və başqaları müxtəlif vaxtlarda «Bəhlul»¹, «Kəlniyyət»², «Zənbur»³, «Babayi Əmir»⁴ kimi ədəbi satirik orqanların fəaliyyətində yaxından iştirak etmişlər.

¹ Molla Nəsrəddin:həftəlik satirik jurnal.-(1906-1931):Tiflis, Təbriz, Bakı.-8-12 s..-2000-2500 nüsxə.

¹ «Bəhlul». İki həftədə bir çıxan ədəbi satira jurnalı.// Red-ru Ə.Əliyev. B., 1907, 8 S. №1 (19V)-№6 (4 XI)

² «Kəlniyyət» həftəlik satira jurnalı.Red-ru İ.Qasımova. * S. M., 1912 (№1) 1913 (№6).

³ «Zənbur» Həftəlik ədəbi satira jurnal. // Naşiri Ə.Axundov.// Red-ru R. Səlimxanov, Ə.Əlimzadə. B., (1909-1910): 8 S.

⁴ «Babayi Əmir». Həftəlik ədəbi, ictimai satirik jurnal. // Red-ru və naşiri Ə.Münzib: B., (1915-1916): 8 S.

Azərbaycan satirik jurnalları XX əsr realist ədəbiyyatımızın və ədəbi fikrin inkişafına müsbət təsir göstərmişlər⁵.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda xüsusi olaraq məktəb və maarifçilik məsələlərinə xidmət edən «Dəbistan»⁶, «Rəhbər»⁷, «Məktəb»⁸ jurnalları təlim-tərbiyə məsələləri ilə yanaşı məktəbdənkənar mütaliə məsələləri ilə əlaqədar ədəbiyyatşünaslıq problemləri və xüsusən uşaq ədəbiyyatına həsr edilmiş nəzəri-metodiki materialların dərc edilməsini diqqət mərkəzində saxlayırdı.

Cəmiyyətdə sənəd və informasiya kütləsinin genişlənməsində «Dəbistan» jurnalının əhəmiyyətindən bəhs edən N.Nərimanov «İrşad» qəzetinin 1906-cı il 9 mart sayında yazırdı: «Bu vaxtadək kitabsızlıqdan uşaqlarımız zərərli, əqidəni pozan kitablar oxuyub nəəlac qalmışlar. «Dəbistan» isə bu tövr kitablarının aradan götürülməyinə səbəb olub, zəmanəmizə lazım olan məlumatlar verməyini gözləyirik».⁹

⁵ Axundov N.Azərbaycanda dövrü mətbuat: Bibliografiya B., 1965- S.22-25

⁶ «Dəbistan»:Uşaqlar və müəllimlər üçün həftədə bir dəfə nəşr olunan jurnal (1906-1908) /Nəşri və redaktoru: Ə.Cəfərzadə, M.Ə.Əfəndizadə.-B.,1906-1908.- 16 s.

⁷ Rəhbər: Aylıq sayla, ictimai və ədəbi-pedaqoji jurnal /Nəşri və redaktoru: M.Mahmudbəyov.-B., 1906-1907.- 12 s.

⁸ Məktəb: Müəllim və şagirdlər üçün olan iki həftədə bir dəfə nəşr olunan əxlaqi, ədəbi, elmi jurnal /Red-ru: O.Mirzəzadə, Ə.Əfəndizadə.-B.,1911-1917.-B.1920.-16 s.

⁹ Namazaov Q.Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı.-B.,1983.-S.90.

Jurnalda Azərbaycan ədəbiyyatından verilən nümunələr rus, şərq və ədəbi Avropa ədəbiyyatından tərcümələrlə yanaşı dünya ədəbiyyatı klassikləri, o cümlədən Puşkin, Lermontov, Tolstoy, Sədi, Höte, Hüqo, Cami, Əbu Əli İbn Sina, Nəvai, Hafiz və b. haqqında ədəbi-tənqidi xarakterli yazılar da dərc edilirdi. Bu ənənə «Rəhbər» jurnalı tərəfindən də geniş miqyasda həyata keçirilirdi. «Rəhbər» jurnalının naşiri, görkəmli maarif xadimi M.P.Mahmudbəyov jurnalın birinci nömrəsində «İfadeyi-məram» adlı baş məqaləsində yazırdı:

«Məqsədimiz... milli ədəbiyyatdan xəbərdar olmasına əlimizdən gələn qədər rəhbərlik etməkdir.»¹ Bu baxımdan jurnalın 1906-1907-ci ildəki nömrələrində dərc olunan ədəbiyyatşünaslıq materialları, o cümlədən F.B.Köçərlinin Vidadi, Vaqif, Zakir və Nəbati haqqında dərc olunmuş ədəbi-məntiqi məqalələri Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslığın sənəd bazasının zənginləşməsinə xidmət edən yazılar idi.

«Dəbistan» və «Rəhbər» jurnallarının bu istiqamətdəki fəaliyyətini onların bağlanmasıdan bir neçə il sonra nəşrə başlayan «Məktəb» jurnalı davam etdirməyə başladı.

Maarifpərvər jurnalistlərdən Rəşid Mirzəzadənin və Əbdürrəhman Tofiq Əfəndizadənin təşəbbüsü ilə 1911-ci ilin 29

¹ Namazaov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. -B., 1983. -S.90.

noyabrından nəşrə başlayan «Məktəb» məcmuəsində dövrün tanınmış ədibləri H.Cavid, Ə.Nəzmi, A.Səhhət, A.Şaiq, R.Əfəndizadə, S.S.Axundov, İ.Musabəyov və başqalarının çoxsaylı yazılarında bədii əsərlərlə yanaşı yeniyetmələrin estetik mədəniyyətinin inkişafında bədii ədəbiyyatın əhəmiyyətindən bəhs edən təlim-tərbiyəvi xarakterli məqalələr çap edilirdi. 1920-ci ilə qədər öz nəşrini davm etdirmiş «Məktəb» jurnalı Azərbaycanda milli ədəbiyyatın və xüsusi uşaq ədəbiyyatının formalaşmasına, onun tədrisi metodikasının elmi-nəzəri əsaslarının yaranması və təşəkkülünə kömək edən zəngin sənəd və informasiya kütləsi yaratmışdır.

Yuxarıda göstərdiyimiz dövrü nəşrlərlə yanaşı XIX əsrin sonu və XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanda nəşr olunmuş bir çox jurnal və qəzetlərdə də xeyli bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq materialları dərc olunaraq ölkədə bu informasiya kütləsinin zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu baxımdan «Kəşkül» (1883-1891), «Bəhlul» (1907), «İşıq» (1911-1912), «Kəlniyyət» (1912-1913), «Leylək» (1914), «Qurtuluş» (1915), «Mədəniyyət (1920), «Məşəl» (1919), «Tartan-partan» (1918), «Tuti» (1914 – 1917), «Həqayiq» (1907), «Şeypur» (1918-1919), «Şəlalə» (1913-1914) kimi jurnallarda və eləcə də «Əkinçi» (1875-1977), «Təkamül» (1906-1907), «Burhani-Tərəqqi» (1906-1908), «Dirilik» (1914-

1916), «Doğru söz» (1916-1917), «Ziya» (1879-1880), «Ziyayi Qafqaziyyə» (1880-1884), «İrşad» (1905-1907), «Yeni İrşad» (1911-1912), «İstiqlal» (1919-1920), «İşçi və mədəniyyət» (1919), «Mədəniyyət» (1920), «Məlumat» (1911), «Nicat» (1910-1912), «Sədayi vətən» (1911-1912), «Sədayi Qafqaz» (1915-1916), «Şərqi Rus»(1903-1905), «Şəhəbi sadıq» (1911) və digər qəzetlərdə ədəbi-bədii əsərlər Azərbaycan, rus və dünya şair və nasirlərinə həsr olunmuş elmi, publisistik və məlumat xarakterli yüklərlə yazı dərc edilmişdir.

Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın sənəd və informasiya kütləsinin XX əsrin əvvəllərinə qədər təşəkkülünün qısa tarixçəsi sübut edir ki, hələ qədim və orta əsrlərdən başlayaraq XX əsrin üçüncü onilliyinin əvvəlinə, daha doğrusu Azərbaycanda 1920-ci il bülşevik çevrilişinə qədərki dövrdə bu sənəd kütləsi dövrdən-dövrə, əsrdən-əsrə inkişaf edərək ədəbi-bədii bibliografiyanın sənəd bazasının yaranması üçün zəmin yaratmışdır. Bu iş xüsusən XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində daha geniş vüsət almışdır.

XX əsrin 20-ci illərində başlanan sovet dövrü Azərbaycanın elmi, mədəniyyət və iqtisadiyyatının bütün sahələrində olduğu kimi bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq bibliografiyasının sənəd və informasiya

kütləsinin inkişaf edib formalaşmasında da keyfiyyətə yeni mərhələdir.

Bu mərhələ ilk növbədə Azərbaycanda ədəbi prosesin canlanması, onun sənəd kütləsinin durmadan inkişafı kimi xarakterizə edilə bilər.

Hələ 20-ci illərdə mədəni sərvətlər, şəxsi və dövlət arxivləri, kitabxanalar, dağınıq halda olan əlyazmaları məhz Sovet Hakimiyyəti illərində toplayıb səliqəyə salmağa başladı, öyrənmək üçün alimlərin istifadəsinə verdi.

1920-ci illərin əvvəllərində meydana gəlmiş «Azərnəşr», «Kommunist» qəzeti nəşriyyatı, «Kooperativ» nəşriyyatı öz tematik planlarına bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq əsərləri də daxil etməyə başlamışdılar. Bu dövrün ədəbi həyatında N.Nərimanov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, C.Cabbarlı, S.Hüseyn, Y.V.Cəmənəminli, Ə.Cavad, M.S.Odubadi, A.Şaiq, Q.Simurq, B.Talıblı, S.S.Axundov, H.Cavid, M.Müşfiq və başqaları fəal iştirak edirdilər. Bədii ədəbiyyatın inkişafı, nəşr kütləsinin genişlənməsinə, ədəbiyyatşünaslıq fikrinin təşəkkülü, onun sənəd bazasının inkişafına səmərəli təsir göstərirdi.

20-ci illərin birinci yarısında Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində geniş və zəngin informasiya məkanının yaranması və inkişafında «Yeni yol», «Ədəbiyyat qəzeti», «Maarif işçisi», «Yeni yıldız», «Dan ulduzu», «Şərq qadını» «Qızıl qələm»

«Qızıl Gəncə», «Ədəbiyyat cəbhəsində», «Hücum», «Maarif», «Azərbaycanı öyrənmə yolu» və xüsusən «Maarif və mədəniyyət» jurnalının müstəsna rolu olmuşdur.¹ XX əsrdə Azərbaycanda bədii ədəbiyyatın, ədəbiyyatşünaslıq fikrinin inkişafında, onun sənəd və informasiya bazasının formalaşmasında heç bir mətbuat orqanı «Maarif və mədəniyyət» jurnalı ilə müqayisə edilə bilməz.

1923-1930-cu illər ərzində bu jurnalda minə yaxın Azərbaycan ədəbiyyatının nümunələri mühüm problemlərini əhatə edən sanballı məqalələr, bədii əsərlər haqqında tənqidi yazılar dərc edilmişdir.

Jurnalın ilk nömrələrindən orada «İctimaiyyət» «Ədəbiyyat nəzəriyyəsi və tarixi», «Sənət bəhsləri», «Tənqid», «Tənqid və biblioqrafiya», «Kitabiyyat» adlı xüsusi bölmələr yaradılmış və bu başlıqlar daxilində bədii ədəbiyyatın mahiyyəti, bədii təfəkkür, ədəbi dil, ədəbi prosesin inkişaf qanunauyğunluqları, ədəbiyyatşünaslığın tədqiqat metodları və s. məsələlər üzrə qiyməti elmi məqalələr dərc edilmişdir.

¹ 1923-cü ildə nəşrə başlamış 1923-1927-ci illərdə «Maarif və mədəniyyət», 1928-1936-cı illərdə «İnqilab və mədəniyyət», 1936-1941-ci illərdə «Революция и культура», 1941 (№6-8)-1946 (№6-8); 1946 № 1-4 «Vətən uğrunda», 1946 (№5-8)-1952 «İnqilab və mədəniyyət», 1953-cü ildən «Azərbaycan» adı ilə nəşr edilir / İlk redaktoru: Simurq (T.Şahbazi) olmuşdur.

20-30-cu illərdə dərc edilmiş materiallar
içərisində S.Mümtazın², M.S. Ordubadinin³,
C.Cabbarlının⁴, Y.V.Çəmənşəminlinin⁵,
A.Şaiqin⁶, Q.S.Simurqun⁷, B.Talıblının⁸,
H.Zeynallının⁹, M.Quliyevin¹⁰,

Ə.Nazimin¹, M.N.Ələkbərlinin²,
M.İbrahimovun³, M.Rəfilinin⁴, M.Arifin⁵,
Ə.Şərifin⁶, M.Rzaquluzadənin⁷,
Ə.Ə.Səidzadənin⁸ və başqalarının yazıları
xüsusilə əhəmiyyətli idi.

Bu illərdə ədəbi tənqid və
ədəbiyyatşünaslıq fikirlərinin tədqiqat, müzakirə
və təhlil dairəsi genişləndikcə ədəbiyyatşünaslığın

² Azərbaycan şairləri.-1923.-№1.-S.26-30; №2.-S.28-34

³ Xalq ədəbiyyatında bəşəri təmayüllər.-1928.-№6-7.-S.37-39.

⁴ Mirzə Fətəli Axundov haqqında mülahizələrim.-1924.-№4.-
S.31-36

⁵ Sabirin xatirəsi.-1923.-№7.-S.1-3.

⁶ Ədəbiyyatımız haqqında bir neçə söz.-1924.-№7-8.-S.40-43

⁷ Ağız ədəbiyyatı.-1926.-№8.S.35-37.

⁸ Proletar ədəbiyyatına doğru.-1928.-№4.-S.6-11.

⁹ Bu günkü ədəbiyyatımız haqqında.-1927.-№6.-S.25-28.

¹⁰ Ədəbiyyatımız və tənqidimiz haqqında ümumi qeydlər.-1934.-
№6-7.-S.36-43.

¹ Orta əsrlərdə Avropa ədəbiyyatı.-1927.-№7-8.- S.27-35.

² Lirikadan eposa doğru.-1933.-№1.-S.43-45.

³ Ədəbiyyat tarixində üsul məsələləri.-1927.-№9.-S.45-46.

⁴ Proletar kəndli ədəbiyyatı uğrunda.-1927.-№9.-S.35-36.

⁵ Mirzə Şəfi Vazeh.-1929.-№9.-S.20-32.

⁶ Орта яслрлярдя Авропа ядйабиййаты.-1927.-№7-8.-С27-35

⁷ Lirikadan eposa doğru.-1933.-№1.-S.43-45.

⁸ Ядйабиййат тарихиндя цсул мясяляси.-1927.-№9.-С.45-46

sənəd və informasiya kütləsi də getdikcə genişlənir və mürəkkəbləşirdi.

Hələ 1923-cü ildə təşkil olunan «Azərbaycanı tədqiq və tədəbbö cəmiyyəti»ndə, «Azərbaycan yazıçıları cəmiyyəti»ndə və habelə bir qədər sonra Azərbaycan elmi-tədqiqat institutunda da elmin bir sıra sahələri ilə yanaşı filologiya, o cümlədən ədəbiyyatşünaslıq, xüsusən ədəbiyyat tarixi sahəsində də müəyyən tədqiqatlar aparılır və onlar çap ediləcək nəticələri ədəbiyyatşünaslığın sənəd-informasiya məkanına qatılırdı.

20-ci illərdə M.F.Axundov⁹, M.Ə.Sabir¹⁰ kimi klassik sənətkarların yubileyləri münasibətilə yazılan məqalələrdə həmin yazıçıların həyat və yaradıcılığının ilk dəfə dərinlən tədqiq edən kitablar və elmi məqalələrin meydana gəlməsinin şahidi oluruq.

Qeyd etmək lazımdır ki, 20-30-cu illərdə Azərbaycan yazılı və şifahi ədəbiyyatı tarixinə diqqətin artması müşahidə olunurdu. Bu meyl

⁹Zeynalı H.M. M.F.Axundzadənin əsərlərində ideologiya // Maarif işçisi.-1928.-№3.-S.11- 13;M.F.Axundovun ədəbi və ictimai fəaliyyəti // Kommunist.-1928.-№3; Azərbaycanca Mirzə Fətəli əsri // Maarif işçisi.-1928.-№3.-S.11-13.; Şərif Ə. M.F.Axundzadə // Dan ulduzu.-1927.-№ 12.-S.11-18.

¹⁰Talıblı B. Azərbaycan ədəbiyyatında avaraçılıq dövrü və Sabir.- // Qızıl qələm.-1925.-;4.-S.41-53.; Şahbazi T.Sabirin xatirəsi // Maarif və mədəniyyət.-1923.-№7.-S.1-8.; Seyid Hüseyn. Sabirin atası//Yaşıl yarpaqlar.-1922.-15 mart.-S.7-9.-Sabir və ədəbiyyat // Mədəniyyət və maarif.-1926.-№8.-S.29-31.; Mizəcəmalav H.Sabir kimdir.-B.,1922.- 11 s.;Lukyanova A.Sabir yaradıcılığının əsas nöqtələri.-B.,1923.- S.40

özünü orta və ali məktəb proqramlarında bu kursa xeyli vaxt ayrılması ilə izah edilə bilər ki, bu da öz növbəsində ədəbiyyat əsərlərinin nəşrinin güclənməsinə xeyli təsir göstərirdi.

20-30-cu illərdə meydana gəlmiş bir sıra sanballı ədəbiyyat tarixi, ədəbi tənqid və ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair əsərlər Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq fikrinin sənəd və informasiya kütləsinin genişlənməsinə kömək edirdi.

Bunların içərisində əvvəllər də qeyd etdiyimiz 1925-1926-cı illərdə nəşr edilmiş F.B.Köçərlinin «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları» İ.Hikmətin iki cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»¹, M.F.Körpülzadənin «Azəri ədəbiyyatına dair tədqiqlər»² xüsusilə diqqəti cəlb edir və Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslığın sənəd bazasını və informasiya məkanının xeyli zəngəndlənməsinə xidmət edən əsərlər kimi qiymətləndirilə bilər.

20-30-cu illərdə Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslığın sənəd kütləsinin zəngənlənməsində görkəmli tədqiqatçı Salman Mümtazın əvəzsiz xidmətləri olmuşdur.

¹ Hikmət İ. Türk ədəbiyyatı tarixi.-B.,1925-1926.

I cild I hissə: 19-cu əsrin başlanğıcı.-B.:1925.-294 s.

I cild 2 hissə: 19-cu əsrin ortaları.-B, 1925.-449 s.

I cild 3 hissə: 19-cu əsrin sonları.-B.,1925.-341 s.

II cild I hissə. Osmanın qismi.-20-ci əsr. 1926.-387 s.

² Köpülzadə M.F.«Azəri ədəbiyyatına dair tədqiqlər.-B.: Azərənşr, 1026.- 56 s.

Kitabşünas professor B.Allahverdiyev bu haqda belə yazır: «S.Mümtazın Azərbaycan Elmlər Akademiyası Əlyazmalar institutunda saxlanılan arxivindən və orada saxlanan biblioqrafik siyahılardan məlum olur ki, o, biblioqrafiyanın mahiyyətini, əhəmiyyətini və vəzifəsini dərk etmiş, ədəbiyyat axtarışında, toplanmasında və istifadəsində onun rolunu yüksək qiymətləndirmişdir»³. Mümtaz 20-30-cu illərdə Azərbaycan və Yaxın Şərq ədəbiyyatına dair 24 kitab və 70-dən çox elmi məqalənin müəllifi olmuşdur.

S.Mümtazın elmi, ədəbi-bədii, kitabşünaslıq və biblioqrafiya istiqamətindəki fəaliyyətinin ən mühüm nəticəsi özünü onun ədəbiyyatşünaslığın sənəd və informasiya kütləsinin zənginləşməsinə yönəltmiş əməli işlərində göstərir.

1925-1928-ci illərdə S.Mümtazın «Azərbaycan ədəbiyyatı» adlı ümumi başlıqla klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən M.P.Vaqifə, Q.Təbriziyə, Q.B.Zakirə, M.Ş.Vazehə, S.İ.Nəsimiyə və b. cəmi 16 adda kitabları nəşr olunmuş, 1927-1928-ci illərdə 2 cildə «El şairləri» kitabı¹ müxtəlif dövri orqanlarda ədəbiyyatımızın başqa nümayəndələri haqqında çoxsaylı elmi

³ Allahverdiyev B.V. Görkəmli Azərbaycan kitabşünas-alimi Salman Mümtaz (ikinci məqalə) // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.-1992.-№2.-S.128.

¹ El şairləri.-C.1.-B.,1927.-307 s.; El şairləri C.2.-B.,1928.-202 s.

məqalələri dərc olunmuşdur.² Bunlardan əlavə S.Mümtazın 1923-1936-cı illərdə «Unudulmuş yarpaqlar» seriyası altında o dövrün mərkəzi qəzetlərindən «Kommunist» qəzetində nasirlər və şairlər haqqında xeyli məqalələri çap edilmişdir.³

Əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi 20-30-cu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq informasiya axınının formalaşmasında şair və nasirlər, o cümlədən M.Fizuli, M.F.Axundov, M.Ə.Sabir kimi şəxsiyyətləri yubileyləri münasibətilə çap edilən əsərlərin əhəmiyyəti xüsusi qeyd olunmuşdur. Belə yubileylərin içərisində 30-cu illərin II yarısında Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyinə hazırlıq müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Keçirilməsi 1941-ci ildə nəzərdə tutulmuş (sonralar II dünya müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar təxirə salınmış) yubiley tədbirləri mübaligəsiz demək

² Azərbaycan şairləri-Azəri Çələbi // Maarif və mədəniyyət.-1923.-№1.-S.26-30; №2.-S.28-30; Azərbaycan şairləri-Şah Xətai // Maarif və mədəniyyət.-1923.-№3.-S.30-33; №4-5.-S.30-33; №8-9.-S.9-10; Türkmən şairləri // Maarif və mədəniyyət.-1923.-№8-9.-S.9-10; Azərbaycan şairləri-Şəfi // Maarif və mədəniyyət.-1925.-№1.-S.30-33; Azərbaycan şairləri-Şəfi // Maarif və mədəniyyət.-1925.-№3.-S.20-22. Könüllər Fatehi-Füzuli // Kommunist.-1925.-28 sentyabr və b.

³ Unudulmuş yarpaqlar-Ağa Məsih Şirvani //Kommunist.-1923.-2 iyul; Unudulmuş yarpaqlar -Şikəstə Şirin // Kommunist.-1923.-10 avqust; Unudulmuş yarpaqlar-Şirvan şairləri // Kommunist.-1923.-16 noyabr; 1923.-23 noyabr; 1923.-30 noyabr; Unudulmuş yarpaqlar-Xalq ədəbiyyatı // Kommunist qəzetinin xüsusi əlavəsi.-1924.-№1.-№2.-№4 və b.

olar ki, Azərbaycanda «Nizamişünaslıq» informasiya məkanının formalaşmasında xüsusi mərhələ sayıla bilər. Belə ki, təqribən 2 il davam edən bu hazırlıq mərhələsində Nizami Gəncəvinin öz əsərləri ilə yanaşı onun həyatı və yaradıcılığına, dövrünə, ayrı-ayrı əsərlərinə müasirlərinə həsr olunmuş onlarca müxtəlif səviyyəli elmi, elmi-kütləvi sənədlər (kitablar, məcmuələr, elmi məqalələr və s.) meydana gəlmişdir.

30-cu illərdə Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslığın informasiya məkanında ədəbiyyat nəzəriyyəsinə və ədəbi tənqiddə dair sənədlərin ildən-ilə artması müşahidə olunurdu.

Azərbaycan sovet ədəbiyyatının ümdə problemləri, sosializm, realizm, müsbət qəhrəman problemlərinə dair H.Mehdi⁴, M.Quliyev⁵,

M.N.Ələkbərli¹, C.Cəfərov², M.Arif³, S.Vurğun⁴ tərəfindən yazılmış məqalələr dövrün

⁴ Mehdi H.Sosializm realizmi və dramaturgiyası //Kommunist.-1933.-2 iyul.

⁵ Quliyev M. Əbülhəsənin «Dünya qopur» romanı // İnqilab və mədəniyyət.-1934.-№1-2.-S.46-49.

¹ Ələkbərli M.N. Ədəbiyyat və tənqidimiz haqqında ümumi qeydlər // İnqilab və mədəniyyət.-1934.-№6-7.-S.36-41.

² Cəfərov C. Sabit Rəhmanın hekayələri haqqında // Революция и культура.-1939.-№7.- S.114-121.

³ Arif M.Müşfiqin poeması //İnqilab və mədəniyyət.-1935.-№2.-S.35-42.

⁴ Vurğun S.Oktyabr və Azərbaycan ədəbiyyatı // İnqilab və mədəniyyət.-1934.-№11.-S.3-11

ədəbiyyatşünaslığına dair yeni sovet realizmi ruhunda yazılmış ilk informasiya daşıyıcıları idi.

İlk baxışda kiçik görünən bu yazılarda müharibə mövzusu ilə əlaqədar ədəbiyyatımızın ən aktual məsələləri qoyulur, tarixi paralellər aparılır, cəbhə həyatından bəhs edən qəhrəmanlıq ideyalarının təbliği və təsvirinə yönəlmiş bədii əsərlərin yayılması problemləri şərh edilir. Müharibə dövrü ədəbiyyatının özünə məxsus təsvir və ifadə vasitələrinin nəzəri aspektləri işıqlandırılırdı.

Müharibə dövrünün ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsində bu dövrdə yaranan bədii əsərlər və xüsusən qəhrəmanlıq tarixi mövzularına həsr edilmiş dram əsərlərinə yazılmış tənqidi məqalələrin xüsusi çəkisi daha artıqdır.

Bunların içərisində S.Vurğunun «Fərhad və Şirin», M.Hüseynin «Nizami» və «Cavanşir», A.Şaiqin «Vətən» və «Nüşabə», M.S. Ordubadinin «Dumanlı Təbriz», Z.Xəlilin «Qatır Məmməd», M.İbrahimovun «Məhəbbət» dramları haqqında çoxsaylı resenziyalar və digər ədəbi-tənqidi yazılar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bu illərdə respublikada ədəbiyyatşünaslığın sənəd kütləsinin sürətlə artıb yüksələn sahələrindən biri də ədəbiyyat tarixi və ədəbiyyatşünaslıq nəzəriyyəsinə dair tədris-pedoqoji materialların nəşri idi.

Bu kitablar öz məzmununa görə təkcə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə kifayətlənmir, dünya

ədəbiyyatını da əhatə edən olduqca qiymətli vəsaitlər idi. Əsasən Xalq Maarif Komissarlığı və «Azərnəşr» tərəfindən nəşr edilən bu materiallar 30-cu illərdə ədəbiyyatşünaslığın informasiya bazasının çox mühüm tərkib hissəsini təşkil etməklə, kütləvi tirajlarla nəşr edilib geniş oxucu kütlələrin istifadəsinə verilən sənədlər idi.

20-30-cu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının zəngin sənəd və informasiya sərvətlərinin meydana gəlməsində xalqın ziyalılarının böyük ordusu iştirak edirdi. Onların sırasında S.Hüseyn, M.Arif, H.Arashlı, M.Hüseyn, M.Rəfili, S.Mümtaz, H.Zeynallı, V.Xulufu, H.Əliyev, M.Təhmasib, Ə.Müznib, Ə.Nazim və başqaları kimi görkəmli şəxsiyyətlər var idi.

II dünya müharibəsi illərində Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslığın sənəd və informasiya kütləsi əsasən publisistik xarakterli materiallarla zənginləşirdi. Belə müəlliflər arasında M.İbrahimov, M.Arif, M.Cəfər, M.Rəfili, Ə.Şərif, S.Vurğunun adlarına tez-tez rast gəlmək olur.

İlk baxışda kiçik görünən bu yazılarda müharibə mövzusu ilə əlaqədar ədəbiyyatımızın ən aktual məsələləri qoyulur, tarixi paralellər aparılır, cəbhə həyatından bəhs edən qəhrəmanlıq ideyalarının təbliği və təsvirinə yönəlmiş bədii əsərlərin yayılması problemləri

şərh edilir. Müharibə dövrü ədəbiyyatının özünə məxsus təsvir və ifadə vasitələrini nəzəri aspektləri işıqlandırılırdı.

Müharibə dövrünün sənəd kütləsində bu dövrdə yaranan bədii əsərlər və xüsusən qəhrəmanlıq tarixi mövzularına həsr edilmiş dram əsərləri və onlar haqqında yazılmış tənqidi məqalələrin xüsusi çəkisi daha artıqdır.

Bunlar içərisində S.Vurğunun «Fərhad və Şirin», M.Hüseyninin «Nizami» və «Cavanşir», A.Şaiqın «Vətən» və «Nüşabə», M.S.Ordubadinin «Dumanlı Təbriz», Z.Xəlilin «Qatır Məmməd», M.İbrahimovun «Məhəbbət» dramları haqqında çoxsaylı resenziyalar və digər ədəbi-tənqidi yazılar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müharibə illərində ədəbi-tənqidi məsələlər və resenziyalar ilə yanaşı ədəbiyyatşünaslığın sənəd kütləsi müvafiq çətinliklərə baxmayaraq bir sıra sanballı ədəbiyyat tarixi və ədəbiyyat nəzəriyyəsi materialları ilə də zənginləşməkdə davam edirdi. Bunların içərisində F.Qasımzadənin 1944-1945-ci illərdə XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda lirikanın inkişafına dair, onun A.A.Bakıxanov, Xurşud Banu Natəvan, İsmayıl bəy Qutqaşanlı, Q.B.Zakirin, S.Ə.Nəbatinin həyat və yaradıcılığı haqqında tədqiqatlarını, M.S.Paşayevin Nizamiyə, Füzuliyə, M.Hadiyə, Ə.Haqverdiyevə, C.Məmmədquluzadəyə həsr olunmuş məqalələrini: Həmid Arashının Nizamiyə,

Füzuliyə, Nəsimiyə, Xətaiyə dair tədqiqatlarını, M.Arifin C.Cabbarlıya poeziya və dramaturgiya problemləri ilə əlaqədar məqalələrini, M.Rzaquluzadənin uşaq ədəbiyyatının müasir problemlərinə həsr olunmuş tədqiqatlarını, Ə.Şərifin M.F.Axundov və M.Ə.Sabir haqqındakı elmi məqalələrini və b. əsərləri göstərmək olar. Bunlarla yanaşı müharibə illərində «Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (2 cildə)¹, «Qədim ədəbiyyat»² adlı monoqrafiyalarının meydana gəlməsi ədəbiyyatşünaslığın sənəd və informasiya kütləsinin zənginləşməsində irəli atılan ciddi addımlar idi. Müharibədən sonrakı illərdə Azərbaycanda ədəbi-tənqid və ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri səviyyəsi özünü ədəbi hadisələri ümumiləşdirmək təcrübəsi və təhlil prinsipi, bədii yaradıcılıqda ictimai məzmun və forma məsələlərinə diqqət yetirilməsində göstərirdi.

Bu dövrdə ədəbiyyatşünaslığın sənəd-informasiya kütləsi məzmun baxımından daha da dərinləşərək özündə yeni yaranmış diqqətəlayiq bədii əsərlərin təhlilini, realizmin nəzəri məsələlərini, ədəbiyyatda müsbət qəhrəman, sənətkarlıq, dil, üslub məsələləri, ayrı-ayrı şairlərin inkişafı, dramaturgiya və teatr,

¹Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.-B.,Azərnəşr, 1943-1944

² Araslı H. Qədim ədəbiyyat.-B.,1942.-220 s.; Qədim ədəbiyyat.-B.,1945.-231 s

bədii tərcümə və sairə ədəbi prosesləri əks etdirirdi. Bu baxımdan M.Cəfər³, H.Mehdi⁴, M.Rəfil⁵, M.İbrahimov⁶, M.Arif⁷, Əziz Şərif⁸ tərəfindən yazılmış elmi məqalələr ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığın sənəd bazasının məzmun

³ Cəfər M.Bədii ümumiləşdirmə və romantika // Ədəbiyyat qəzeti.-1945.- 15 iyul; Teatr sənəti və teatr tənqidi // Vətən uğrunda.-1946.-S.127-141

⁴ Mehdi H.Yaradıcılıq vəzifələrimiz //Kommunist.-1945.-14 oktyabr; Ədəbi tənqidimiz haqqında //Ədəbiyyat qəzeti.-1947.- 30 iyun; Ədəbi qeydlər.-B.,1947.-192 s.; Azərbaycan Sovet ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri// Ədəbiyyat qəzeti.- 1948.- 25 iyun; 1948.-3 iyul; 22 iyul.; 1948.-28 iyul; 1948.- 8 avqust; 1948.- 21 avqust.

⁵ Rəfil M.Ədəbi xəyalət // Ədəbiyyat qəzeti.-1946.-23 fevral ; Ədəbiyyatın müasir məsələləri ilə ciddi məşğul olmalı // İnkilab və mədəniyyət.-1949.-№8.-S.147-159; Ədəbiyyatşünaslığımızın bəzi məsələləri haqqında // Ədəbiyyat qəzeti.-1951.- 5 iyun.

⁶ İbrahimov M. Sənət və sənətkarlıq haqqında // Ədəbiyyat qəzeti.-1945.-27 iyul; Ədəbiyyatızda müasirlik // Ədəbiyyat qəzeti.-1946.-6 avqust; Həyat və ədəbiyyat (məqalələr).-1947.-213 s. Yaradıcılıq vəzifələrimiz haqqında // İnkilab və mədəniyyət.-1950.-№4.-S.133-142.

⁷ Arif M. Dramaturgiyamızda yüksəliş // Ədəbiyyat qəzeti.-1945.-5 may; İnsan.-1945.-20 noyabr; Şairlərimiz haqqında bəzi qeydlər // Azərbaycan, 1946.-№3.-S.62-78.; Böyük Vətən müharibəsi və ədəbiyyatımız // Təbliğatçı.-1946.-№5.-S.70-77; Azərbaycan sovet ədəbiyyatı yeni vəzifələr qarşısında //Təbliğatçı.-1948.-11.-S.63-74. Ədəbiyyatımızda yüksək məfkurə və bədii keyfiyyət uğrunda // İnkilab və mədəniyyət.-1949.-№9.-S.163-180; Azərbaycan Sovet ədəbiyyatının nailiyyətləri // Ədəbiyyat qəzeti.-1950.-4 may; C.Cabbarlı yaradıcılığında müsbət qəhrəman problemi //Ədəbiyyat qəzeti.-1950.-10 yanvar.

⁸ Şərif Ə. Bədii nəsrimiz // Ədəbiyyat qəzeti.-1945.- 5 may. Müharibə mövzusunun geniş istifadə edən // Ədəbiyyat qəzeti.-1945.-30 iyun.; «İnsan» haqqında bəzi mülahizələr // Vətən uğrunda.-1946.-№3.-S.92-96.

baxımından daha yüksək səviyyəyə çatmasına dəlalət edirdi.

Müharibədən sonrakı illərdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd və informasiya bazası eyni zamanda keçmiş ədəbi irsi tədqiq edən sənədlərlə tamamlanırdı. Bunların içərisində A.A.Bakıxanov, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə və C.Cabbarlı yaradıcılığı ətrafında aparılan tədqiqatların nəticələrini əks etdirən məqalələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.¹

Müharibədən sonrakı dövrün ədəbi-bədii sənəd kütləsində Nizami Gəncəvinin əsərlərinin nəşrləri, həyat və yaradıcılığı dövrü, ayrı-ayrı əsərləri və müasirləri haqqında tədqiqatlar əhəmiyyətli yer tutur.

Hələ müharibədən əvvəl başlamış bu iş müharibədən sonrakı ilk illərdə Nizaminin anadan olmasının 800 illiyi yubileyinə hazırlıq illəri ilə əlaqədar daha da genişlənməmişdir.

Mübaligəsiz olaraq müharibədən sonrakı beşilliyi Nizamişünaslığın sənəd və informasiya kütləsinin inkişafında çox mühüm mərhələ saymaq olar.

Nizami yubileyinə hazırlıq ilə əlaqədar Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu «Nizami Gəncəvi» adlı məqalələr məcmuəsini nəşr

¹ Cəfərov C. M.F.Axundovun dramaturqiyası // İnqilab və mədəniyyət.-1950.-№10.-S.101-113; Mirzə Fətəli Axundov və rus realizmi məsələləri // Azərbaycan, 1953.-№3.-S.142-154.

etdirmişdir.² Həmin illərdə Nizami əsərlərinin elmi-tənqidi mətni hazırlanmış, şairin həyat və yaradıcılığı haqqında bir sıra yeni tədqiqatlar meydana çıxmışdır. Bütün bunlar Nizamişünaslığın mənbəşünaslığını zənginləşdirən qiymətli materiallar idi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 40-cı illərin sonu və 50-ci illərin əvvəllərində Nizaminin həyat və yaradıcılığı ilə əlaqəsi olan Azərbaycanda müdafiə edilmiş bir sıra namizədlik və doktorluq dissertasiyaları və həmin dissertasiyaların elmi aparatında elmi dövriyyəyə gətirilən yeni mənbələr nizamişünaslığın sənəd və informasiya kütləsini yeni qiymətli materiallar ilə tamamlayırdı.³

40-cı illərin ikinci yarısı və 50-ci illərin əvvəllərində ədəbi-bədii bibliografiyanın sənəd kütləsi yalnız milli ədəbiyyatımızla kifayətlənməyib, başqa xalqların ədəbiyyatını, xüsusən dünya və rus ədəbiyyatının nümunələrinə həsr edilmiş sənədlərlə də zənginləşirdi.

Bu dövrdə dünya ədəbiyyatından Şekspir, Höte, Hüqo, Şiller, Dante, Balzak, Stendal və b.

² Nizami Gəncəvi: məqalələr məcmuəsi / Azərb.SSR EA Nizami adına Ədəbiyyat institutu.-B.,1947.-194 s.

³ Mirzəyeva Ş. Nizaminin ictimai-siyasi görüşləri.-B.,1947 (namizədlik dissertasiyası); Əlizadə M. Böyük insanpərvər Nizami Gəncəvi.-B., 1947 (namizədlik dissertasiyası); Rəfil M. Azərbaycan ədəbiyyatı (qədim dövr).-B.,1946 (doktorluq dissertasiyası); Arash N. XII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı.-B.,1952 (doktorluq dissertasiyası)

yazıçılarının, rus ədəbiyyatın A.S.Puşkin, M.Lermontov, A.Gertsen, V.Belinski, N.Qoqol, İ.Turqenev, L.Tolstoy, M.Qorki, V.Mayakovski və b. nümayəndələrinin əsərləri və yardımçılığına dair məqalələr yazılırdı.

Həmin dövrdə rus ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqələri işıqlandıran dərin məzunlu əsərlər də meydana çıxırdı. Bu istiqamətdə tanınmış Azərbaycan ədəbiyyatşünasları M.C.Cəfərov¹, M.Arif², Ş.Qurbanov³, K.Talıbzadə⁴, Mir Cəlal⁵ daha intensiv nəşr edilirdi.

Beləliklə, müharibədən sonrakı ilk onillikdə Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın sənəd və informasiya kütləsi ədəbi prosesin inkişafı ilə əlaqədar genişlənərək məzmun və tipoloji baxımdan xeyli tərəqqi etmiş

¹ Cəfərov M.C. Rusiya və Azərbaycan mədəniyyəti // Ədəbiyyat qəzeti.-1949.-13 may; 1949.16 sentyabr; 1949.-15 oktyabr; 1950.- 3 yanvar; 1950.- 22 yanvar.-1950.-25 mart

² Arif M. Nekrasov və Abbas Səhhət // Ədəbiyyat qəzeti.-1946.-7 dekabr; M.Qorki və Azərbaycan ədəbiyyatı // Ədəbiyyat qəzeti.-1946.-6 iyun; Puşkin və Azərbaycan // Kommunist.-1949.-17 aprel.

³ Qurbanov Ş.A. A.S.Puşkin və M.F.Axundov // Azərbaycan müəllimi.-1953.- 9 aprel; A.S.Puşkin və Azərbaycan poeziyası.- B.,1956.-157 s.

⁴ Talıbzadə K. A.N.Ostrovski və Abbas Səhhət // Ədəbiyyat qəzeti.-1948.-12 aprel.-12 aprel; M.Qorki və Azərbaycan ədəbiyyatı // İnqilab və mədəniyyət.-1951.-№11.-S.149-159.

⁵ Paşayev M.C. Məmədquluzadə və rus mədəniyyəti // Kommunist,1949.-20 mart; Puşkin və Azərbaycan ədəbiyyatı // Azərbaycan gəncləri.-1949.- 5 iyun.

və ədəbiyyatımızın yaradıcılıq məsələlərinin həllində rolu diqqətəlayiq olmuşdur.

XX əsrin 50-60-cı illərdə Azərbaycanda tənqid və ədəbiyyatşünaslıq nəzəri-elmi səviyyəyə və ədəbi prosesi vəhdətdə ümumiləşdirib tədqiq etmək baxımından yeni mərhələyə daxil olmuşdur.

Bu müddət ərzində tanınmış görkəmli alimlərlə birlikdə cavan tədqiqatçılar da məhsuldar işləyərək ədəbiyyatşünaslığın sənəd və informasiya məkanını klassik və müasir ədəbiyyata həsr olunmuş onlarca məqalə, dəyərli monoqrafik əsərlərlə zənginləşdirmişdilər.

Keçən əsrin 50-60-cı illərində Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinə həsr edilmiş xeyli əsərlər meydana gəlmişdi. Bunların içərisində C.Cəfərovun, M.F.Axundova¹, M.Arifin C.Cabbarlıya², Ə.Mirəhmədovun M.Hadiyə və M.Ə.Sabirə³, H.Arashlı və M.Quluzadənin Füzuliyə⁴, M.C.Cəfərovun Hüseyn Cavidə⁵ həsr olunmuş əsərləri ədəbiyyatşünaslığın sənəd bazasının inkişafının özünə məxsus yeni istiqamət aldığını sübut edirdi.

¹ Cəfərov C. M.F.Axundovun dramaturgiyası.-B.,1953.-208 s..

² Arif.M.Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu.-B.,1956.- 351 s.

³ Mirəhmədov Ə. M.Ə.Sabir.-B.,1958.-442 s.; Məhəmməd Hadi.-B.,1962.-312 s.

⁴ Arashlı H.Böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli.-B.,1958.-312 s.; Quluzadə M.Füzulinin lirikası.-1965.-476 s.

⁵ Cəfərov M.C.Hüseyn Cavid.-.-B.,1960.-261 s.

«Əgər 40-cı illər klassik yazıçıların öyrənilməsi işində hələ yalnız ilk təşəbbüs dövrü idisə, indii klasiklərin həyatı, dünyagörüşü və yaradıcılığı artıq ayrı-ayrı problemlər üzrə təhlil edilib işıqlandırılmağa başlamışdı»⁶.

Ədəbiyyatşünaslığımızın sənəd kütləsində dövr ərzində baş verən çox mühüm və əhəmiyyətli nailiyyətlərindən biri də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ayr-ayrı dövrlərini və bu ədəbiyyatın küll halında tarixi inkişafını əks etdirən ümumiləşdirilmiş elmi əsərlərin meydana gəlməsi idi. Bu baxımdan H.Araslının XVII-XVIII əsr⁷, F.Qasımzadənin XIX əsr⁸, C.Xəndanın XX əsr⁹ Azərbaycan ədəbiyyatının tarixinə və eləcə də EA Nizami adına Ədəbiyyat və Dil institutu tərəfindən buraxılan üç cildlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi¹⁰ və rus dilində Moskvada nəşr olunmuş Azərbaycan Sovet ədəbiyyatı tarixinə həsr olunmuş əsərlər ədəbiyyatşünaslığın informasiya bazasını xeyli dərinləşdirən və zənginləşdirən olduqca qiymətli təşəbbüslər idi.

⁶ Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi.-C.II.-B.,1967.-S.340

⁷ Araslı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.-B., 1956.-327 s.

⁸ Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.-B., 1956.-564 s.

⁹ Xəndan C. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.-B., 1955.-434 c.

¹⁰ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (üç cildə).-B.,1957.-1960.

Dövrün ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqidinin sənəd kütləsində baş verən ən mühüm əlamətdar hadisələrdən biri də yaradıcılığı və əsərləri uzun müddət tədqiq və təhlil edilməyən, 30-cu illərin repressiya qurbanları olan ədiblərimizin haqqında materialların meydana gəlməsi idi. Bunların içərisində Nəriman Nərimanov, Hüseyn Cavid, Y.V.Çəmənşeminli, T.Şahbazi, S.Hüseyn, M.Müşfiq, B.Talıblı, Ə.Cavad, H.Nəzərli və başqaları haqqında yazılar 50-60-cı illərdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının informasiya məkanında açılan yeni səhifədən xəbər verirdi.¹ Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 30-cu illərin repressiya qurbanları haqqında müfəssəl ümumiləşdirilmiş məlumatlar yuxarıda qeyd etdiyimiz üç cildlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin üçüncü cildində də öz əksini tapmışdır. Burada həmin ədəbi şəxsiyyətlər haqqında geniş oçerklər və müvafiq dövrün mühiti, tarixi-siyasi vəziyyəti barəsində də məlumatlar verilmişdir.

50-60-cı illərin ədəbi-tənqid və ədəbiyyatşünaslıq nəzəriyyəsinin sənəd kütləsində Azərbaycan ədəbiyyatının nəzəri,

¹Xəndan C. Nəriman Nərimanovun ədəbi fəaliyyəti // Azərbaycan.-1956.-№5.-S.134-152; Xəndan C. M.Müşfiq.-B.,1956.-45 s.;Vəliyev M.Nəriman Nərimanovun bədii əsərləri // Azərbaycan kommunisti.-1957.-№2.-S.73-82; Seyid Hüseynin hekayələri // Azərbaycan.-1957.-№1.-S.27-209.; Cəfərov M. Hüseyn Cavid.-B.,1960.-261 s.

tarixi problemləri: ədəbiyyatda realizm, müasirlik və novatorluq, janr, müsbət qəhrəman və digər məsələlər ətrafında aparılan elmi axtarışların nəticələrini əks etdirən materiallar üstünlük təşkil edirdi.

Bu dövrün əsaslı tədqiqat əsərlərindən biri K.Talıbzadənin «XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi» kitabı² Azərbaycan ədəbi tənqidinin ilk tarixini yaradan bir sənəd kimi olduqca əhəmiyyətli idi. Belə ki, monoqrafiyada ədəbi tənqidimizin çox mürəkkəb bir dövrü - 1905-1917-ci illəri əhatə edilərək, ədəbi tənqidin mənşəyi, qaynaqları və ilk mənbələri haqqında geniş məlumatlar verilir. Şübhəsiz bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının və xüsusən ədəbi tənqidin informasiya məkanına dəyərli töhfə idi.

Bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsində inkişaf etmiş sahələrdən biri də folklorşünaslığa dair qiymətli əsərlər idi. Azərbaycanın çox zəngin olan şifahi xalq ədəbiyyatının toplanıb çap edilməsi və tədqiqi nəticəsində meydana gələn yeni materiallar bu sahənin informasiya məkanında özünə məxsus əhəmiyyətli yer tuturdu.

² Talıbzadə K. XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi (1905-1917-ci illər) / Azərb.SSR EA Nizami ad. Ədəbiyyat və Dil institutu .-B.: Azərb. SSR EA nəşriyyatı,1966.-536 s .

50-ci illərdə gənc tədqiqatçıların yaradıcılıq fəaliyyəti, onların fikri-elmi təkamülü, tənqidi fikrə gətirdikləri yeniliklər daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpırdı. Bunlardan Ə.Mirəhmədov, K.Talibzadə kimi artıq formalaşmış ədəbiyyatşünas alimlərlə yanaşı C.Məmmədov¹, K.Məmmədov², Q.Xəlilov³, F.Vəzirova⁴, M.Əlioğlu⁵, H.Babayev⁶,

¹Məmmədov C. Ədəbiyyatımızda müsbət qəhrəman məsələsi // Azərbaycan. gəncləri,1954.-17 noyabr; Əbəyyatımız və qadınlar // Azərbaycan gəncləri.-1957.-27 mart; Ədəbi əlaqələr // Ədəbiyyat və incəsənət.-1961.-28 yanvar; Bədii tərcüməyə diqqət // Ədəbiyyat və incəsənət.-1966.-29 yanvar və s.

² Məmmədov K. Ə.Haqverdiyev.-B.,1950.-182 s. Nizaminin poemalarında zəhmətkeş insan obrazları //Azərbaycan müəllimi.-1953.-3 dekabr; Hekayələrimiz haqqında.-1955.-15 mart; Nəsrimizdə sənətkarlıq məsələləri// Ədəbiyyat və incəsənət.-1960.- 5 mart; N.B.Vəzirov.-B.,1963.-325 s. və s.

³ Xəlilov Q.Hekayələr haqqında // Ədəbiyyat və incəsənət.-1954.-10 aprel; Gənc şairlərin lirik şeirləri // Azərbaycan gəncləri.-1954.-14 iyul; Konflikt və xarakter // Ədəbiyyat və incəsənət.-1958.-9 avqust; tarixi dram məsələsi (I, II və III məqalələr) // Azərbaycan.-1958.-№8.-S.197-214; №11.-S.220-238; 1959, №3.-S.173-192; Rəsul Rza.-B.,1960.-111 s. (M.Vəliyev ilə birlikdə)

⁴ Vəzirova F.Ölməz söz ustadı (C.Cabbarlı haqqında)// Azərbaycan, 1954.-№1.-S.148-158; C.Cabbarlı klassiklərimiz haqqında // Ədəbiyyat və incəsənət,1960.-19 mart; M.S.Ordubadinin son dram əsəri //Ədəbiyyat və incəsənət.-1963.-27 iyul.

⁵ Əlioğlu M. Poeziyamızda sənətkarlıq məsələləri // Ədəbiyyat və incəsənət.-1953.-14 noyabr; Poeziyamız haqqında // Ədəbiyyat və incəsənət.-1954.-16 oktyabr; S.Vurğunun ədəbi-tənqidi görüşləri // Azərbaycan.-1957.-№5.-S.231-246; Bədii nəsrimizdə konflikt, xarakter və kolorit məsələləri (I,II,III məqalə) // Ədəbiyyat və incəsənət.-1958.-29 noyabr.-10 yanvar

⁶ Babayev H.Mayakovski Azərbaycanda // Azərbaycan müəllimi.-1960.-14 aprel; Böyük rus tənqidçisi M.Dobrolyubov // Kommunist.-1961.- 5 fevral.

H.Seyidov⁷, B.Nəbiyev⁸, Y.Qarayev⁹ və digər gənc tənqidçilərin əsərləri müasir tənqidin ən yaxşı nümunələrini nümayiş etdirməklə ədəbiyyatşünaslığımızın sənəd-informasiya bazasını xeyli zənginləşdirirdi.

1954-1966-cı illər arasında həm təcrübəli tənqidçilərin, həm də tənqid sahəsində çalışan gənc alimlərin məqalələrindən ibarət kitabların çap olunması dövrün ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsinin daha da zənginləşməsində çox əlamətdar hadisə idi. Çünki bu illərdə tənqidçilərin məqalələr məcmuələrinin ilk dəfə ayrıca, müstəqil kitab kimi nəşr olunması diqqətəlayiq hadisə idi.¹⁰

⁷ Seyidov Y. Müsbət qəhrəman məsələsinə dair // Azərbaycan.- 1957.-№1.-S.190-199; Süleyman Rəhimov: Monoqrafiya.-B.,1960.-118 s. (Q.Qasımzadə ilə birlikdə)

⁸ Nəbiyev B.Gənc müəllimlərin şərləri haqqında // Azərbaycan gəncləri.-1956.- 22 iyul; F.B.Köçərlinin pedaqoji fikirləri // Azərbaycan məktəbi.-1959.-№6.-S.43-48; F.B.Köçərlinin tənqidçilik fəaliyyəti // EA Xəbərləri: İctimai elmlər ser.-1962.-№2.-S.63-74; Görkəmli tənqidçi və ədəbiyyatşünas (F.B.Köçərli haqqında).- B., 1963.-163 s.

⁹ Qarayev Y.Dramaturgiyamızda ilk faciələr // EA Xəbərləri: İctimai elmlər ser.-1962.-№6.-S.204-210.

¹⁰ Ağayev Ə.Sənətkarlıq məsələləri:ədəbi-tənqidi məqalələr.- B.,1962.-168 s.; Arif M.Əbəbi-tənqidi məqalələr.-B.,1958.-446 s.; Babayev H. Rusiya və Azərbaycanın əbədi dostluğu:məqalələr.- B.,1958.-68 s.; Vəliyev M.Məfkurə dostları.-B.,1961.-176 s.; Ədəbiyyatda yeni insan.-B.,1964.- 222 s; Məslək dostları.-B., 1966.-158 s.;İbrahimov M.Xəlqilik və realizm cəbhəsində.-B.,1961.- 524 s.; Mehdi H. Ədəbiyyat və sənət məsələləri.-B.,1958.-609 s.; Məmmədov M. Həyat və sənət yollarında (nəzəri-tənqidi öçerklər).- B.,1965.-235 s.;Nəbiyev B. Müasirlik və sənətkarlıq uğrunda (ədəbi-tənqidi məqalələr).-B.,1966.-128 s.; Rəhimov S.Yazıçı və həyat.-1961.- 505 s ; Xəlilov Q. Böyük sənət uğrunda: Məqalələr.-B.,1969.-

Bu illərdə folklorşünaslıq sahəsində olduqca məhsuldar çalışan M.N.Təhmasib bu zəngin irsin tədqiqinə, folklorşünaslığın mühüm problemlərinə həsr olunmuş əsərlərlə çıxış edirdi. Onun mövsüm və mərasim nəğmələrinə, orta əsr xalq dastanlarına, Azərbaycan bayatıları və Kitabı Dədə-Qorqud dastanı mövzusunda yazdığı məqalələr əsrlər boyu xalq bədii təfəkkürünün inkişaf mərhələlərini əks etdirən qiymətli informasiya daşıyıcıları idi.¹

Bunlarla yanaşı, 1961-1966-cı illərdə EA Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu tərəfindən hazırlanmış «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər» (I-II kitab) folklorşünaslıq sahəsində yaranmış ilk monumental əsərlər idi. Keçən əsrin 60-70-ci illərində sovet ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi inkişaf edən Azərbaycan ədəbiyyatında bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlər müşahidə edilirdi. Bu xüsusiyyətlərdən ən mühümünü bədii əsərlərdə insan probleminin, insanların daxili aləminə nüfuzun geniş vüsət tapması idi.

Ədəbi əlaqələrin tədqiqi, dünya və xüsusən rus yazıçılarının həyat və yaradıcılığına həsr

94 s.; Sənət və sənətkarlıq: Məqalələr məcmuəsi.-B.1966.-162 s ; Xənlan C.Ədəbi qeydlər.-B,1966.-193 s.; .Cəfərov M.C Ədəbi düşüncələr: Məqalələr.-B.,1958.-200 s. Mütəfəkkirlik şəxsiyyəti: Məqalələr məcmuəsi.-1966.-212 s.

¹ Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqilər

I kitab-1961.-254 s.

II Kitab-1966.-258 s.

olunmuş tədqiqatların əhəmiyyəti nəzərə alınarsa 50-ci illərin sonu və 60-cı illərin birinci yarısında ədəbiyyatşünaslığımızın sənəd kütləsinin bu onillik vaxt ərzində müvafiq istiqamətdə xeyli inkişaf etməsi bir daha aydınlaşır.

Uzun illər stalinizm rejiminin məngənəsində saxlanılan SSRİ məkanında 60-cı illərdə baş verən müəyyən mülayimləşmə şübhəsiz ki, Azərbaycanın mənəvi-ideoloji həyatında, o cümlədən, ədəbi həyatında bir sıra keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuşdu.

Görkəmli ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayevin qeyd etdiyi kimi « Yeni nəsil və onun qəhrəmanının düşüncə və təsəvvürləri artıq ədəbiyyatdakı ənənəvi «sovet adamı» ehkamına və anlayışına heç cür sığmırdı».²

Bu yeni meyllər özünü bu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatının nəsr janrına daxil olmuş müəlliflərdən İ.Şıxlının, İ.Hüseynovun, S.Əhmədovun, T.Hüseynovun, Ə.Əylislinin, Anarın, R.İbrahimbəyovun, M.İbrahimbəyovun, F.Kərimzadənin, Y.Səmədoğlunun, R.Rövşənin, Elçinin, İ.Məlikzadənin və başqalarının yaradıcılığında daha qabarıq şəkildə göstərirdi.

Poeziya sahəsində R.Rza, S.Rüstəm, O.Sarıvəlli, M.Rahim, Z.Xəlil, Ə.Kürçaylı, M.Dilbazi, X.Rza, B.Azəroğlu, İ.Səfərli, M.Araz, N.Həsənzadə, F.Qoca, Nəbi Xəzri,

² Qarayev Y. Tarixi yaxından nə uzaqdan.-B.,1996.- S.104.

Q.Qasimov, C.Novruz, F.Mehdi, M.Əliyev və digər şairlərimiz maraqlı nümunələr yaradırdılar. Onların noema, lirik və epik şerlərində humanizm, mənəvi zənginlik, könül, qəlb incəliyi ilə idrak arasındakı ahəngdarlıq müxtəlif bədii üslub və boyalarda əks olunurdu.

Bu dövrün dramaturgiyasında B.Vahabzadənin, Anarın, R.İbrahimbəyovun, M.İbrahimbəyovun, N.Xəzrinin, İ.Əfəndiyevin yaradıcılığı diqqət mərkəzində dayanırdı.

Keçən əsrin 60-70-ci illərində bədii ədəbiyyatın nailiyyət və nöqsanları xeyli dərəcədə ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqidin nəzəri səviyyəsi ilə bilavasitə bağlı idi.

60-80-cı illərdə bu sahədə XX əsrin görkəmli ədəbiyyatşünasları M.Arif, H.Arashlı, M.Rəfili, M.C.Cəfərov, Cəfər Xəndan, M.Cəlal, M.Rzaquluzadə, F.Qasımzadə, Ə.Şərif, Ə.Ağayev, S.Cəfərov və başqaları tənqid və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində məhsuldar işləyirdilər.

Bu dövrdə qocaman ədəbiyyatşünaslarla yanaşı, nisbətən yeni fəaliyyətə başlayan K.Talıbzadə, Ə.Mirəhmədov, B.Vahabzadə, N.Xəlilov, K.Məmmədov, M.Seyidov, Y.Seyidov, B.Nəbiyev, Q. Xəlilov, Q.Qasımzadə, Y.Qarayev, M.Əlioğlu, N.Axundov və digər gənc alimlər də çox məhsuldar işləyərək qiymətli əsərlər yaradırdılar.

60-80-ci illərdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafı öz əksini Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi, nəzəri problemlərinə, ayrı-ayrı ədiblərin həyat və yaradıcılıq yoluna həsr olunmuş, sanballı monoqrafiyalarda, məqalə, ressenziya, qeydlər, müxtəlif elmi-tənqidi yazılarda tapırdı.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi bu dövrdə Azərbaycanda Stalin rejiminin qurbanları olmuş N.Nərimanovun, Y.V.Çəmənəminlinin, H.Cavidin, M.Müşfiqin, T.Şahbazinin, S.Hüseynin H.Nəzərlinin, M.Hadinin və s. əvvəllər unudulmuş yazıçıların əsərləri toplanaraq oxuculara çatdırılır, onların həyat və yaradıcılığı haqqında əsərlər nəşr edilirdi.

Bütün bunlar 60-80-ci illərdə Azərbaycanda ədəbi-bədii biblioqrafiyanın sənəd kütləsinin inkişafını təmin edən əsas amillər idi.

Həmin illərdə Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq əsərlərinin nəşr edilməsində böyük inkişaf nəzərə çarpırdı. Yalnız 1965-1970-ci illərdə Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq və bədii ədəbiyyat sahəsində 1974 adda kitab və kitabça çap olunmuşdu.¹ Bu nəşrlərin əsas hissəsi Azərnəşr, «Elm», «Maarif», 1967-ci ildə yaradılmış «Gənclik» və 1968-ci ildə təşkil edilmiş «İşıq» nəşriyyatlarının payına düşürdü.

¹ Həsənov H. Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri.- B.:Azərnəşr, 1980.- S.186.

60-cı illərin ikinci yarısında təşkil edilmiş, «Gənclik» və «İşıq» nəşriyyatları əsasən yeniyetmə və gənclər üçün ədəbiyyata gələn müəlliflərin, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı klassiklərinin, müasir yazıçıların əsərlərini, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrini nəşr edib oxuculara çatdırırdılar.

1977-ci ildə respublikada «Yazıçı» nəşriyyatının yaradılması Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq əsərlərinin nəşrində olduqca əlamətdar hadisə oldu. Eyni zamanda «Azərnəşr»in nəzdindəki bədii və tərcümə ədəbiyyatı redaksiyalarının «Yazıçı» nəşriyyatına verilməsi onu respublikada bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində aparıcı nəşriyyata çevirdi.

Fəaliyyətinin ilk beş ili ərzində «Yazıçı» nəşriyyatı 786 adda, 8 milyon nüsxədən artıq ədəbi-bədii əsər nəşr etmişdi.²

Bu illərdə əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq müasir ədiblərimizin əsərlərinin bir qismi, çoxcildli külliyyatları, antologiyalar, seçilmiş əsərlər və sair sanballı nəşrlər şəklində buraxılmışdı. Belə nəşrlərə S.Rəhimovun əsərlərinin 10 cildliyini, M.İbrahimovun əsərlərinin 10 cildliyini, S.Rəhimovun əsərlərinin 6 cildliyini misal göstərmək olar.

² Hesablamalar Azərbaycan Dövlət Kitab palatasının statistik materialları əsasında aparılmışdır

Onu da qeyd etməliyik ki, H.Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etdiyi bu illərdə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin həyata keçirdiyi mühüm tədbirlər nəticəsində ölkəmizdə ədəbi-bədii nəşrlərin sayı və həcmi müntəzəm surətdə genişlənilir və təkmilləşirdi. Bu baxımdan şəxsən Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul edilmiş Azərbaycan KP MK-nın «Nizami Gəncəvi ədəbi-irsinin öyrənilməsi, nəşri və təbliğinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında» 1979-cu il 5 yanvar tarixli qərarı¹ xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Qərarla Nizami irsinin nəşrinin keçmiş təcrübəsi ümumiləşdirilmiş, müasir vəziyyət, uğurlar və nöqsanlar təhlil edilmiş, ən başlıcası isə bu istiqamətdə görülməli işlərin proqramı verilmişdi. Məhz bu qərarın icrası nəticəsində 80-ci illərdə respublikamızda şairin «Xəmsə»sinə daxil olan beş poeması və lirik şeirləri Azərbaycan və rus dillərində kütləvi tirajla nəşr edilmiş və bu əsərlərin keçmiş SSRİ xalqlarının dillərində bir neçə təkrar nəşrləri buraxılmışdı.

60-cı illərdən başlayaraq nəşriyyatlarımız bədii ədəbiyyatı əks etdirən bir sıra maarqlı və məzmunlu seriyaların nəşri sahəsində əhəmiyyətli işlər görməyə başlamışdılar.

¹ Nizami Gəncəvi ədəbi irsinin öyrənilməsi, nəşri və təbliğinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında Azərbaycan KP MK-nın qərarı // Kommunit,1979.- 6 yanvar.

«Yazıçı» nəşriyyatının buraxdığı «Azərbaycan romanı», «Şairin kitabxanası», «Gənc müəllifin ilk kitabı», «Xalq yaradıcılığı kitabxanası», «Ustad aşıqlar», «Klassik irsimizdən», «Azərnəşr» tərəfindən buraxılan «Məcaralar kitabxanası», «Elmi fantastik kitabxana», «Elm» nəşriyyatının «Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası» seriyası oxucular arasında geniş yayılaraq ədəbi irsimizin öyrənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Bir qədər sonra seriyalı nəşrlərin həcmi və məzmunu xeyli genişləndirildi və Dövlət nəşrkomunun təşəbbüsü ilə «Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası» (50 cildə), «Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri» (12 cildə), «Dünya ədəbiyyatı kitabxanası» (100 cildə) seriyaları ilə qiymətli bədii əsərlər nəşr edilib 80-ci illərdə başa çatdırıldı.

70-80-ci illərdə «Azərnəşr», «Yazıçı», «Gənclik», «İşıq» nəşriyyatları tərəfindən müasir Azərbaycan yazıçı və şairlərinin seçilmiş əsərləri və məcmuələrinin nəşrinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Həmin dövrdə «Azərnəşr» S.Rüstəmin 6 cildlik «Əsərləri»nin nəşrini başa çatdırmış, C.Məmmədquluzadənin 6 cildlik «Əsərləri», Ə.Əbülhəsənin «Seçilmiş əsərləri» (3 cildə), S.Vurğunun «Seçilmiş əsərləri» (3 cildə), H.Billurinin, M.Arazın bircildlik «Seçilmiş əsərləri» işıq üzü görmüşdü.

Bu illərdə nəşriyyatlarımız rus və digər xarici ölkə yazıçılarının əsərlərinin nəşrinə də xüsusi diqqət yetirirdi. Bu dövrdə L.Tolstoyun, A.Kuprinin, M.Qorkinin, K.Simonovun, R.Rojdestvenskinin hekayə və şerlərin kütləvi tirajlarla oxuculara təqdim edilmişdi. Dünya ədəbiyyatı incilərindən Ömər Xəyyamın «Rübailər», Rəşad Nuri Güntəkinin «Çalı quşu», Aleksandr Dümanın «Qafqaz səfəri», Mark Tvenin, Cek Londonun «Seçilmiş əsərləri», D.Defonun «Dəniz səyyahı Robinzon Krunzonun həyatı və qəribə sərgüzəştləri», «İraq-Kərkük bayatıları», «Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası» və s. nəşrlər də bu dövrün məhsulları idi.

Tədqiq etdiyimiz dövrdə Azərbaycanda ədəbi-bədii biblioqrafiyanın sənəd bazasının mühüm tərkib hissəsini ədəbiyyatşünaslıq nəşrləri təşkil edirdi. 60-80-ci illərdə tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda kütləvi-populyar məqalə, ressenziya və qeydlərlə yanaşı, monoqrafik tədqiqatların nəşri xeyli güclənmişdi. Bunlardan ən mühümlərinə misal olaraq Məmməd Arifin 3 cildlik «Seçilmiş əsərləri» (1967-1970), M.C.Cəfərovun «Mütəfəkkirin şəxsiyyəti» (1966), «Seçilmiş əsərləri» 2 cilddə (1973-1974), «Sənət yollarında (1975), B.Nəbiyevin «Ədəbi düşüncələr» (1971), «Böyük Vətən müharibəsi və Azərbaycan ədəbiyyatı» (1977), «Tənqid və ədəbi proses» (1976), «F.Köçərli» (1984),

B.Vahabzadənin «Sənətkar və zaman» (1976), «Sadəlikdə böyüklük» (1978), «Səməd Vurğun» (1984), Əkbər Ağayevin «Əsrin tərənnümü» (1980), Y.Qarayevin «Tənqid: problemlər, portretlər» (1976), «Poeziya və nəşr» (1979), «Azərbaycan realizminin problemləri» (1980), S.Əsədullayevin «Tarix: sənətkar, müasirlik» (1975), X.Əlimirzənin «Ədəbi qeydlər» (1975), «Problemlər və xarakterlər dramaturgiyası» (1979), «Bədii həqiqət uğrunda» (1984), Ş.Salmanovun «Azərbaycan sovet şərinə ənənə və novatorluq» (1964), Y.Axundovun «Azərbaycan sovet tarixi» romanı (1979), «Müasirlik mövqeyindən» (1982), K.Talıbzadənin «Tənqidimiz haqqında qeydlər» (1967), «Ədəbi irs və varislər» (1974), «Sənətkar şəxsiyyəti» (1978), «Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi» (1985), Q.Xəlilovun «Azərbaycan romanının inkişaf tarixindən» (1979), «Həyat yaradıcılıq çeşməsidir» (1974), «Həyat və idrak» (1980), «Həyatdan gələn səslər» (1984), P.Xəlilovun «Nəsrimizin üfüqləri» (1982), A.Hacıyevin «Mirzə İbrahimov» (1982), A.Zeynallının «Keçilməmiş yollarla» (1970), Q.Namazovun «Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı» (1984), «Azərbaycan aşıq sənəti» (1984), Arif Hacıyevin «Romantizm və realizm» (1972), «Azərbaycan realizmi» (1984) və s. monoqrafiyaları, eləcə də 1976-cı ildən nəşrə

başlayan «Ədəbi proses» toplularını misal göstərmək olar.

Bütün yuxarıda göstərilən nəşrlər və digər materiallar tarix boyu Azərbaycan ədəbi-bədii biblioqrafiyasının zəngin sənəd bazasını formalaşdırmış, bununla da Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyasının inkişafına səbəb olmuşdur.

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, keçən əsrin 80-ci illərinin II yarısından Dövlət Kitab Palatasının cari biblioqrafik uçot sahəsindəki fəaliyyətinin dayandırılması, həmçinin məlum sosial-iqtisadi və siyasi səbəblərdən kitabxanaların fəaliyyətində yaranan problemlər, onların kitab təchizatındakı ciddi çatışmamazlıqlar bizə müvafiq illərdə ədəbi-bədii sənədlərin çap edilməsinə dair dəqiq məlumat almaq və ümumiləşdirilmiş nəticələr çıxarmağa imkan verməmişdir.

Lakin bu sahədə mövcud problemlərə baxmayaraq müasir Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı möhtəşəm sənəd kütləsinə malikdir. Bu sənəd kütləsi özündə əsrlər böyü formalaşmış, mürəkkəb struktur və komponentlər sistemini əks etdirir.

Azərbaycan ədəbi-bədii biblioqrafiyasının tarixi kökləri və müasir vəziyyətini nəzərə almaqla bu sənəd kütləsinə funksional və tipoloji baxımdan belə təsnifləşdirmək olar:

I. Azərbaycan xalqının əsrlər boyu yaratdığı, şifahi xalq ədəbiyyatı və ədiblər, alimlər tərəfindən yaradılmış bədii əsərlərin nəşrləri.

Buraya şifahi xalq ədəbiyyatımızda xalq ənənələrini əks etdirən nağılların, bayatıların lətifələrin, dastanların, aşıq ədəbiyyatı və xalq mahnılarının əlyazmaları və çap nəşrləri daxildir.

Daha sonra bu zəngin sənəd kütləsini Azərbaycan xalqının şair və yazıçılarının əsərlərinin əlyazmaları və müxtəlif mətbu əsərləri təşkil edir. Məlum olduğu kimi XIX əsrə qədər Azərbaycan bədii əlyazma kitablarının ən çox yayılmış növləri divan, külliyyat, şərh, təzkirə, cüng, risalə olmuşdur. Bir çox bədii əsərlərin əlyazmalarına «namə» sözü əlavə edilir və bununla da nəsihətnamə, salnamə, səyahətnamə kimi sərlövhələr meydana çıxırdı. Məsələn, «İsgəndərnəmə», «Şərəfnəmə», «İqbalnamə», «Hophopnamə» və s.

Dil baxımından Azərbaycan ədəbiyyatı sənəd kütləsi əsasən ərəb, fars, XII əsrdən başlayaraq Azərbaycan dilindədir.

Əlifbaya görə bu sənəd kütləsi əsasən ərəb, latın və kiril qrafikası olmuşdur.

Doğrudur, məşhur ədəbiyyatşünas Əziz Mirəhmədovun qeyd etdiyi kimi «Eramızın əvvəllərində Atropotenanın özünəməxsus yazı mədəniyyəti olmuş, burada qədim fars-aramey əlifbası əsasında inkişaf edən pəhləvi yazısı

yarandıdır»¹ Lakin bu əlifba əsasında meydana gəlmiş ədəbi-bədii sənəd bizim dövrlərə qədər gəlib çatmamışdır.

¹ Mirəhmədov Ə. «Azərbaycan kitabı» bibliografik göstəricisinə giriş.-B.,1963.-S.3-14

II bölmə

Ədəbi-bədii əsərlərin nəşr tipləri bibliografiyalaşdırma obyektı kimi

Janr baxımından bədii ədəbiyyatın sənəd kütləsi özündə mənzum əsərlər, nəsr əsərləri və dramaturgiya janrına bölünür. Bu janrların özü də çox mürəkkəb quruluşa malikdirlər. Məsələn, şer, poema, roman, hekayə, povest və s.

Nəşr tipləri baxımından Azərbaycan ədəbiyyatının sənəd kütləsi külliyyat, seçilmiş əsərlər, məcmuələr, əsərlərin ayrıca nəşri, müntəxəbat, müxtəlif toplular, dövrü və ardı davam edən nəşrlər ola bilər. Doğrudur, dövrü və ardı davam edən nəşrlər əksər hallarda özündə bədii əsərlərlə yanaşı ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi-tənqid materiallarını da birləşdirir. Bu haqda bir qədər sonra ətraflı bəhs ediləcək.

Nəhayət, nəşr üsullarına görə bunları şərti olaraq əlyazmalarına, daşbasmalarına, litoqrafik nəşrlərə poliqrafik nəşrlərə, ofset nəşrlərə, son vaxtlar isə skanerləşdirilmiş və elektron nəşrlərə ayırmaq olar.

Azərbaycanda ədəbi-bədii bibliografiyanın sənəd kütləsinin olduqca mühüm tərkib hissəsini çox mürəkkəb struktur quruluşa malik olan ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbiyyat tarixi və ədəbi-tənqid materialları təşkil edir.

Özünün inkişaf mərhələlərində bu sənəd kütləsi məzmun baxımından çox çahəli məlumat daşıyıcıları sistemi olmaqla yanaşı, tipoloji baxımdan da təkmilləşib mürəkkəb struktura malik olan nəşrlər sisteminə çevrilmiş və bu sistem hal-hazırda da öz tərkibinin əsas komponentlərini saxlamışdır.

Tanınmış Rusiya biblioqrafiyaşünası S.A.Trubnikov çox düzgün olaraq qeyd edirdi ki, bu sənədləri ədəbiyyatşünaslığın hansı sahəsinə aid olduğunu dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Çünki bu sənədlərin əksəriyyəti eyni zamanda ədəbiyyat tarixi, ədəbiyyat nəzəriyyəsi və ədəbi-tənqidə aid olurlar. Bu səbəbdən ədəbiyyatşünaslığa dair sənəd kütləsini yalnız onların funksional vəzifələrinə görə qruplaşdırmaq olar.¹

Rusiya biblioqrafiyaşünasının fikrini tamamilə haqlı sayaraq biz Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsini onun tarixi kökləri və müasir vəziyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla funksional və tipoloji baxımdan aşağıdakı qruplara ayıra bilərik:

Buraya ilk növbədə XI əsr alimi Xətib Təbrizinin və Bəhmənyarın öz dövrünün bədii əsərlərinə yazdığı şərhlər (XI əsr)², Şərəfəddin

¹ Библиография художественной литературы и литературоведения.-М.: Книга, 1985.- С.33.

² Köçərli F.B. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları.-B.,1925-1926.; Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (3 cildə).-1957.-1960

Rami Həsən Təbrizinin (XIV əsr), Vahid Təbrizinin (XVI əsr), Sadiq bəy Əfşarın (XVI-XVII əsrlər) Məhəmməd Rəfi Dost Məhəmməd oğlunun (XVI əsr), Mirzə Abutalıb Təbrizinin (XVIII əsr) risalələr ayrı-ayrı bədii əsərlərin şərhinə, estetikaya həsr olunmuş əsərlər¹, orta əsrlərdə meydana gəlmiş təzkirələr daxildir².

Qeyd edilən risalə, şərhlərdə, eləcə də elmi faktlar və təzkirələrdə bir çox ədəbi tənqidi məsələlər öz əksini tapmış, müxtəlif bədii əsərlərin şərhinə və təhlilə verilmişdir.

Orta əsr Azərbaycan ədəbi-tənqidinin sənəd kütəlsinin olduqca mühüm mənbələrini xalqımızın dahi söz ustaları Xaqaninin, Nizaminin, Nəsiminin, Füzulinin, Qövsinin, Saibin söz, sənət, şer və ədəbiyyat haqqında fikirlərini əks etdirən onların əsərləri təşkil edir.

Görkəmli ədəbiyyatşünas-tənqidçi Kamal Talıbzadə çox düzgün olaraq belə bir həqiqəti göstərir ki, «Klassiklərin ədəbi görüşləri ədəbiyyatın inkişafına, onun ideya-bədii cəhətdən irəliləməsinə tarix boyu kömək etmişdir... Dünya ədəbiyyatının ən böyük nümayəndələri həm də öz dövrlərinin görkəmli

¹ Seyidov F. Bu vaxta qədər məlum olmayan əlyazmaları // Bakı, 1959.-18 iyun; Azərbaycanın görkəmli simaları // EA azərb. fil. Xəbərləri:İctimai elmlər ser.-№9, 1944.-S.41-45; Talıbzadə K. XX sər Azərbaycan ədəbi tənqidi.-B.,1966.-S.6.

² Sam Mirzə. Töhfeyi Sami. Əhdi Bağdadi «Gülaşənüş-şüərk; Sadiq bəy Sadiq bəy Əfşar «məcmül-Xəvvas»; Lütfəli bəy Azər «Atəşgədə» və s.

tədqiqçiləri olmuş, ədəbi fikrin inkişafına güclü təsir göstərmişlər»³.

Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatının böyük sənətkarlarının əsərlərində söz və onun qüdrəti, kəlam, zövq, ədəbi istedad, bakir, orijinal fikir demək bacarığı və onun ədəbiyyatın inkişafına təsiri, nəzəriyyəçiliyin, təqlidin və ədəbi oğurluğun tənqidi, sənətin həyata münasibəti, tərbiyəvi əhəmiyyəti, forma və məzmun, şer, elm, estetik kimi məsələlər haqqında qiymətli mülahizələr irəli sürülmüşdür.

XII əsrin şairi və alimi Nizami Gəncəvinin əsərlərində sənət və ədəbiyyatın həyata, real varlığa münasibəti haqqında bəhs edilir.

Nizaminin sənətə, sözə münasibətindən bəhs edən bütün tədqiqatçılar şairin ədəbi görüşlərinin bu cəhətini xüsusi qeyd etmişlər.

Dövrünün böyük romantik şairi Məhəmməd Füzuli Şərq ədəbi fikrinin başqa mühüm cəhətləri: ədəbiyyatın ictimai-tərbiyəvi rolu, şair sənətinin elmlə əlaqəsi, bədi sənətkarlıq, şerin məqsəd və vəzifələri, şerdə bədiiliklə yanaşı, yüksək mənə məsələlərinə dair qiymətli mülahizələr vardır.

Füzulinin şerə, sözə və sənətə baxışlarının tədqiq edən müəlliflər belə bir ümumi qənaətə gəlmişlər ki, o cəmiyyətdə şeri qüdrətli bir silah

³ Talıbzadə K. XX əsr Azərbaycan ədəbi-tənqidi (1905-1917 illər).- B.: 1966.-S.8.

hesab etmiş, ona ictimai həyatın inkişafına kömək edən təsirli bir vasitə kimi baxmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının korifeyləri Nizami və Füzulinin sənət və həyat, ədəbiyyatın ictimai rolu, sözün təsiri, şerin dərinliyi və mənası, digər estetik problemlər haqqında söylədiyi fikirlər Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri tərəfindən mənimsənilmiş və davam etdirilmişdir.

Bu mənbələr orta əsrlərdə Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslığın zəngin sənəd və informasiya kütləsinin qaynaqlarının varlığını təsdiq etməyə bizə əsas verir.

Azərbaycanda ilk professional ədəbi-tənqid əsərlərinin meydana gəlməsi M.F.Axundovun adı ilə bağlıdır.

M.F.Axundovun ədəbi görüşləri ilk növbədə onun məşhur əvvəldə qeyd etdiyimiz ədəbi tənqidi məqalələrində, fəlsəfi traktatı və bəzi məktublarında əks olunmuşdur. Onun ədəbi-tənqidi irsində realizm nəzəriyyəsi əsas yer tutur. Bundan əlavə ədəbiyyatın tənqidi istiqaməti Axundovun ədəbi görüşlərində çox mühüm yer tutur. Onun nəzəri əsərlərində şer, tənqid və gülüş, dram və roman janrları, sənətin ideyalılığı məsələləri mərkəzi yerlər tuturlar. Ədəbiyyatın tərbiyəvi rolu və ictimai həyata mövqeyi problemi ədəbi görüşlərin mühüm hissəsi kimi təzahür edir. M.F.Axundovun Azərbaycanda ədəbi fikrin inkişafındakı rolu

sovet ədəbiyyatşünaslığında geniş tədqiq edilmişdir.

M.F.Axundovdan sonra ədəbi fikir H.B.Zərdabi, N.B.Vəzirov, G.Kənkərli, N.Nərimanov, R.Əfəndiyev, F.Köçərli, M.Q.Sidqi, H.Qarabaği, A.Səhhət və başqalarının əsərlərində də öz əksini tapmışdır.

Bu dövrdə ədəbi-tənqidi sənəd kütləsinin inkişafına Azərbaycanda çap kitabının, eləcə də dövrü mətbuatının meydana gəlməsinin böyük rolu olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatının tarixinə həsr olunmuş tədqiqatların əsas məqsədi keçmiş ədəbi irsi dərindən tədqiq etmək və qiymətləndirmək, ayrı-ayrı dövrlərdə ədəbiyyatımızın mütərəqqi ənənələrinə əsaslanaraq onun gələcək inkişaf yollarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Belə əsərlər bir qayda olaraq ədəbiyyat tarixinə bütövlükdə¹, ayrı-ayrı dövrlərinə², janlarının inkişaf tarixinə³ həsr edilmişdir.

¹ .Köçərli F.B. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları.II cilddə.-B.,1925-1926.;Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (2 cilddə).-1943.-1944 ;Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (3 cilddə).-1957.-1960.

² Araslı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.-B.: 1956.-327 s.; Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.-B.,1956.-554 s.; Xəndan C. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.-B.,1955.-435 s.

³Araslı H. Aşiq yaradıcılığı.-B.,1962.-116 s.; Babayev N. Mübariz janrı.-1958.-109 s.; Sultanlı Ə. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixi.-B,1965.-303 s.; Cəfərov M.Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm.-B.,1963.-218 s.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini öyrənmək sahəsində ciddi elmi-tədqiqat işi sayılan belə əsərlər əhatə etdiyi məsələlərə, zəngin faktiki materiala və məzmun dolğunluğuna görə ədəbiyyatşünaslığımızın sənəd kütləsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edirlər.

Ədəbiyyat tarixinə həsr olunmuş əsaslı tədqiqatlar elmi təhlilin dərinliyinə, tarixi hadisələrə, məxəzlərə, mühüm ədəbi cərəyanlara, ədəbi mənbələrə və hadisələrə tarixi baxış, müasir münasibət etibarilə digər sənədlərdən fərqlənirlər. Belə əsərlər də ədəbi proseslər sisteminə salınmış, dövrləşmə əsasında, həm də müəyyən problemlərə görə təhlil olunurlar.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə həsr olunmuş hər bir əsərin (monoqrafiyanın) əsas məqsədi və funksiyası xalqımızın ədəbiyyatını bir küll şəkilində inkişaf prosesində göstərməkdir. Burada ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlər haqqında hər dövrün ədəbi mühiti, tarixi-siyasi vəziyyəti və mühüm ictimai hadisələr barəsində də məlumatlar verilir. Ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılıq yolu, sosial-siyasi hadisələrin istiqamətindən tədris olunmayaraq ədəbi prosesin inkişafı ilə əlaqədar şəkildə izah olunur.

Azərbaycanda bədii ədəbiyyatın nəzəri problemlərinə həsr olunmuş kitablar ədəbiyyatşünaslığımızın sənəd kütləsində çoxluq təşkil edir. Hələ XIX əsrin axırında meydana gələn ədəbi-tənqidi nəzəri fikirlər XX əsrdə

formalaşaraq, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının informasiya məkanında aparıcı mövqeyə malk olmuşdur. Bunlara əsasən müvafiq dövrün ədəbiyyatının inkişafına kömək göstərmək məqsədilə dərin elmi-tədqiqat xarakterli tənqidi əsərlər, müasir ədəbiyyatın əsas yaradıcılıq məsələlərini təhlil edən, ətraflı şəkildə işıqlandıran, ədəbi hadisələri ümumiləşdirən, bədii yaradıcılıqda ictimai məzmun və forma, sənətkarlıq, dil və üslub məsələlərini, janrların inkişafını, bədii tərcümə və s. problemləri əks etdirən nəşrlər daxildir.

Onu da qeyd etmək ki, ədəbi-tənqidin elmi-nəzəri səviyyəsi məhz belə əsərlərdə qoyulmuş problemlərin təhlil və tədqiq səviyyəsi ilə ölçülür.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd və informasiya məkanında ədəbi prosesin tarxi inkişaf mərhələlərində mühüm yaradıcılıq məsələləri ilə əlaqədar onlarca belə əsərlər meydana çıxmışdır: görkəmli ədəbiyyatşünaslar və gənc istedadlı tənqidçilər tərəfindən yazılmış bu zəngin ədəbi-tənqidi irs Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında yaxından iştirak etmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının ayrı-ayrı nümayəndələrinə həsr olunmuş monoqrafiyalar həsr olunduğu şəxsiyyətin ədəbiyyat tarixindəki mövqeyi, rolu və sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onun dövrü, həyat və yaradıcılığı, ədəbi irsi, yaradıcılığının inkişaf mərhələləri əsas

istiqlamətləri, əsərlərinin konkret məzmunu, ideyaları və surətləri, dünya görüşü, təsir dairəsi ilk növbədə müasir ədəbiyyat məsələləri ilə bağlanmış surətdə izah olunur, onun yaradıcılığının mütərəqqi ənənələrinə əsaslanan bu günkü ədəbiyyatımızın inkişafı üçün nəticələr çıxarılır.

Ayrı-ayrı sənətkarlara həsr olunmuş tədqiqatların yaranmasında onların həyat və yaradıcılıqlarının yubileylərinin keçirilməsi xüsusi rol oynayır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsində Nizamiyə, Füzuliyə, Nəsimiyə, Vaqifə, M.F.Axundova, S.Ə.Şirvaniyə, M.Ə.Sabirə, Q.B.Zakirə, N.B.Vəzirova, M.Hadiyə, C.Məmmədquluzadəyə, S.Vurğuna, S.Rüsətmə, R.Rzaya, B.Vahabzadəyə və digər ədəbiyyat nümayəndələrinə həsr olunmuş onlarca monoqrafik əsərlər meydana gələrək ədəbiyyat tariximizin informasiya məkanını xeyli zənginləşdirmişdir.

Ədəbi memuar və xatirələr dedikdə müəllifin özü, dövrü və onu əhatə edən şəxsiyyət haqqında konkret tarixi faktları və həyat hadisələrinə əsaslanan subyektiv mülahizələrini əks etdirən sənədlər nəzərdə tutulur.

Onu da qeyd etməliyik ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsində belə tipli əsərlər o qədər çox deyildir. Belə nəşrlərə A.Şaiqin «Xatirələrim» (1973), «Müasirləri Sabir

haqqında» (1962), «Cəfər Cabbarlı haqqında xatirələr» (1969) və s. misal göstərmək olar.

Ədəbi-tənqidi məqalələr məcmuələri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsində əsasən 2 növü formalaşmışdır.

a) ayrı-ayrı tənqidçilərin məqalələrindən ibarət məcmuələr;

b) Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinə həsr olunmuş məqalələr məcmuələri.

Birinci növ məcmuələrdə Azərbaycanın tanınmış tədqiqçilərinin klassik və müasir ədəbiyyata, dramaturgiya və ümumilikdə teatr və incəsənət məsələlərinə, ayrı-ayrı yazıçıların yaradıcılıq yoluna həsr olunmuş ən yaxşı, məzmunlu məqalələri toplanır. Belə məcmuələrə nümunə olaraq Ə.Ağayevin «Sənətkarlıq məsələləri» (1962), M.Arifin «Ədəbi tənqidi məqalələr» (1958), S.Rəhimovun «Yazıçı və həyat» (1961), B.Nəbiyevin «Müasirlik və sənətkarlıq uğrunda» (1966) və ədəbi-tənqidi məqalələr məcmuələrini göstərmək olar.

İkinci növ məqalələr məcmuələri isə əsasən bir görkəmli ədəbiyyat nümayəndəsinə daha çox klassik ədəbiyyatımızın nümayəndələrinə həsr olunmuş Azərbaycan tənqidçilərinin məqalələrini toplayır. Belə məcmuələr bir qayda olaraq onların həsr olunduğu şəxslərin yubileyləri münasibətilə nəşr edilir. Bunlara misal olaraq 1940-1947-ci illərdə Nizami

Gəncəviyə həsr olunmuş IV kitabdan ibarət məqalələr məcmuələrini, Səməd Vurğun (1956), M.Ə.Sabir (1962), M.F.Axundov (1962) və b. haqqında məqalələr məcmuələrini göstərmək olar.

Ədəbiyyatşünaslığa dair dərslilər və tədris-metodiki materiallar kütləsi özündə ədəbiyyatşünaslığın nailiyyətləri ilə yanaşı pedaqoji fikrin də inkişafını göstərir. Ali və orta təhsil müəssisələrində Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının tədris proqramlarına uyğunlaşmış belə nəşrlər ədəbiyyatşünaslığımızın sənəd-informasiya kütləsində əhəmiyyətli yer tutur. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatının tarixinə və yaradıcılıq problemlərinə həsr edilmiş monoqrafiyalar, elmi-tədqiqat əsərləri olmaqla yanaşı, eyni zamanda ali məktəblər üçün dərslilər və dərslər vəsaitləri kimi istifadə edilir. Məsələn H.Araslının, F.Qasımzadənin, C.Xəndanın Azərbaycan tarixini müvafiq qaydada XVII-XVIII, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə həsr olunmuş əsərləri eyni zamanda ali məktəblərdə tədris edilən Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə həsr olunmuş dərslilər kimi olduqca qiymətlidir.

Orta ümumtəhsil müəssisələri üçün tərtib olunmuş dərslilər və dərslər vəsaitləri isə ədəbiyyatşünaslıq və pedaqoji elmlərin nailiyyətlərinin sintezi kimi çox mühüm sənəd kütləsidir.

Hələ XIX əsrin sonlarında meydana gəlməyə başlayan belə nəşrlər tələbələr (şagirdlər) tərəfindən Azərbaycan ədəbiyyatının mənimsənilməsində olduqca mühüm tədris-təlim və tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olan sənədlər növü kimi formalaşaraq ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqidinin informasiya məkanında inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

XX əsrin 30-cü illərindən başlayaraq ədəbiyyatşünaslığa dair yüksək elmi-nəzəri səviyyəli dərslər kitablarının yaradılmasında ədəbiyyatşünaslarımızın böyük bir dəstəsi müvəffəqiyyətlə çalışmışlar.

Onların sırasında H.Zeynallı, Ə.Nazim, A.Şaiq, A.Musaxanlı, C.Əfəndizadə, M.Rəfil, Ə.Sultanlı, M.Arif, C.Xəndan, F.Qasımzadə, H.Araslı, Mir Cəlal, M.C.Cəfərov, Ə.Qarabağlı, A.Zamanov, P.Xəlilov, B.Nəbiyev və başqaları vardır.

Məlumat xarakteri daşıyan sənədlər dedikdə, özündə bu və ya digər elm, bilik sahəsi və ya şəxslərə dair elmi, elmi-kütləvi, faktoqrafik və s. məlumatları əks etdirən sənədlər (ensiklopediyalar, lüğətlər, məlumat kitabları və s.) nəzərdə tutulur.¹

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd və informasiya kütləsində belə materialların

¹ Библиотечное дело: Терминологический словарь. - М.: Книга, 1986. - С.141.

mənşəyi orta əsrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər meydana gəlmiş təzkirələrlə bağlıdır.²

Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyatşünasları H.Araslı, F.Qasımzadə, K.Talibzadə və başqaları xalqımızın ədəbi-bədii fikrinin inkişafında, ədəbiyyat tarixinin tədqiq edilməsində təzkirələrin rolunu xüsusi qiymətləndirmişdir.

Məsələn, H.Araslı XVII-XVIII əsrlərdə yaranmış təzkirələrin əhəmiyyətindən bəhs edərkən yazır ki, «Ümumiyyətlə təzkirəçilərin əsərləri XVII-XVIII əsrdə yaşamış şairlərin adını, həyatının bəzi cəhətlərini aydınlaşdırmaq üçün tədqiqatçılara kömək edir. Təzkirəçilərin əsərlərində bir sıra dolaşılıqlar da vardır. Buna görə də istifadə edilən təzkirələrə mütləq tənqidi yanaşmaq, onlardan daha çox faktik məlumatları təsbit etmək işində istifadə etmək lazımdır.»³

K.Talibzadə təzkirələrə yüksək qiymət verərək onların Azərbaycanda ədəbi-tənqidin formalaşmasındakı rolunu xüsusi qiymətləndirir.

² Təzkirəyi-əft iqlim // AMEA Əlyazmalar İn-tu.-№ 7469; Lütəlibəy Azər. Təzkirəyi-Atəşkədə // AMEA Əlyazmaları İn-tu.-№287 ; Qaradaği Həsənəli xan.Təzkirəyi-Qardaği // AMEA Əlyazmaları İn-tu.-№ 7602 ; Şirvani Seyid Əzim: Təzkirə // AMEA Əlyazmalar İn-tu.-№ 6067; Nəvvab Mir Möhsün. Təzkirəyi Nəvvab. ;B.Orucov qardaşlarının mətbəəsi.-1913.-245 s.; Tərbiyə M.Ə. Danişməndani-Azərbaycan.-1987.-460 s.

³ Araslı H. XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.- B.,1956.-S.7.

O, özünün XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidinə həsr olunmuş tədqiqatından XVIII əsr təzkirəçisi Lütfəlibəy Azər «Atəşkədə» təzkirəsinə isnad edərək yazır ki, «Orta əsr ədəbi fikri mühüm yaradıcılıq məsələlərinin həlli ilə məşğul olmuşdur. Bu görüşlər XIX və XX əsrlərdə demokratik Azərbaycan ədəbi fikrinin inkişafına güclü təsir göstərmiş və həmin dövrdə ədəbi tənqidin tərəqqisi üçün müəyyən zəmin yaratmışdır.⁴

Təzkirələr biblioqrafik məlumat mənbəyi kimi tanınmış Azərbaycan biblioqrafiyaşünasları Z.Əliyev, Ə.Xələfov və R.Kazımov tərəfindən də tədqiq edilib öyrənilmiş və xarakterizə edilmişdir.

Azərbaycanda biblioqrafiyaşünaslıq elmi məktəbinin yaradıcısı Z.Əliyev orta əsr təzkirələrini tədqiq edərək onları belə xarakterizə edir: «...təzkirələrdə ayrı-ayrı yazıçılar haqqında qısa məlumat verilir. Lakin təzkirələrdə ayrı-ayrı yazıçıların bəzi əsərləri də göstərilir ki, bu da onların əhəmiyyətini daha da artırır. Ümumiyyətlə, təzkirə və salnamələr sırf biblioqrafik göstərici deyillər. Lakin onlar respublikamızın ədəbiyyatı haqqında əhəmiyyətli məlumat verən biblioqrafik mənbələrdir.»¹

⁴Talıbzadə K. XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi (1905-1917-ci illər).-B.: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1966.-S.12

¹ Əliyev Z.H.Azərbaycanda biblioqrafiya işinin inkişafı (1920-1958):Pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya.-B.,1962.-S.20

Orta əsrlər Azərbaycan ədəbi biblioqrafiaşünaslıq problemləri ilə daha mükəmməl məşğul olan görkəmli biblioqrafiaşünas-alim Əsrəf Xələfov hələ 1967-ci ildə təzkirələri «Ədəbiyyat tarixinin mənbəşünaslıq materialı kimi azəri ədəbiyyatının ilk orijinal biblioqrafyası adlandırmışdır.»²

Sonralar Ə.Xələfov təzkirələr haqqında öz mülahizələrini bir qədər dəqiqləşdirərək onların «Azərbaycan ədəbiyyatı biblioqrafyasının qaynaqları» adlandırmışdır. Onun 1998-ci ildə təzkirələrin tarixi və təhlilinə həsr olunmuş olduqca qiymətli elmi məqalələrində Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında və biblioqrafiaşünaslığında ilk dəfə olaraq XVII-XIX əsrlərdə meydana gəlmiş təzkirələrin müfəssəl elmi təhlili verilmiş, dövrdən-dövrə təzkirənin tərkibində baş vermiş mütərəqqi metodlar xarakterizə edilmiş, təzkirələrin Azərbaycanda ədəbi fikrin inkişafındakı rolu işıqlandırılmışdır.³

Təzkirələr haqqında Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafyası

² Xələfov Ə.T. Azəri ədəbiyyatı biblioqrafyasının tədqiqi üsullarının elmi əsasları haqqında // ADU-nun Elmi əsərləri: dil və ədəbiyyat seriyası.-B.,1967.-№4-5.-S126

³ Xələfov Ə. XVII- XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbi biblioqrafik qaynaqları haqqında //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafia: elmi, nəzəri və təcrübi jurnal.-1998.-№1.-S.25-32.; Xələfov Ə. XIX əsr Azərbaycan maarifpərvər şair və alimlərinin biblioqrafik fəaliyyəti haqqında // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafia: elmi, nəzəri və təcrübi jurnal..-1998.-№2.-S.70-80.

tarixinə dair ilk namizədlik dissertasiyasının müəllifi Rasim Kazımovun da fikirləri diqqəti cəlb edir. O, özünün dissertasiya işində yazır: «Azərbaycan ədəbiyyatı biblioqrafiyasının ilk təzahürlərini XV-XX əsrlərdə yaranmış təzkirələrdə görə bilərik. Əlbəttə, təzkirələr şəklində təzahür edən Azərbaycan ədəbiyyatı biblioqrafiyası ibtidai və rüşeym halındadır. Bunları müvafiq əsrlərdə Qərbi Avropa və Rusiyada yaranmış biblioqrafiyalar ilə eyniləşdirmək olmaz. Təzkirələr Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələri və əsərləri haqqında əksər hallarda mənbə və məxəzlərə isnad etmədən, onlar haqqında məlumat verən məcmuələrdir. İlk Azərbaycan biblioqrafiyası adını təzkirələrə yalnız şərti olaraq vermək mümkündür.¹

Təzkirələrin və onların haqqında yuxarıda deyilən fikirlərin təhlili bizi belə bir qənaətə gətirir ki, təzkirələrin məzmununda faktoqrafik məlumatların, sənəd kütlələri haqqında məlumatlara nisəbtən daha üstünlük təşkil etməsini nəzərə alsaq, onların biblioqrafik vəsaitlərdən daha çox məlumat ədəbiyyatına aid olması daha obyektiv və daha düzgün olardı. Heç də təsadüfi deyil ki, H.Araslının bir az əvvəldə gətirdiyimiz fikirlərdə təzkirələrin

¹ Kazımov R. Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyası (1920-1965): Pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya.-B.,1971.-S.28.

«faktik məlumatlar» baxımından daha qiymətli olmasını xüsusi qeyd edilir. Bununla yanaşı Z.Əliyev tərəfindən təzkirələrin XVIII əsrdə Rusiyada meydana gəlmiş N.İ. Novikovun «yazıçılar haqqında məlumat xarakterli məcmuələr» adlandırmasının güclü elmi-məntiqi əsasları vardır. Bu fikri Ə.Xələfov də təsdiqləyərək «Atəşkədə» təzkirəsi haqqında belə yazır: «Təzkirədə 842 tacik-fars və Azərbaycan şairlərinin tərcümeyi-halı, onların əsərlərindən nümunələr verilmişdir.²

Daha sonra Ə.Xələfov Lütfəli bəy Azərin özünün «Atəşkədə» təzkirəsi haqqında aşağıdakı fikrini gətirir: «Tarix kitablarına müraciət edib şairlərin anadan olduğu illəri və mənsub olduqları yerləri təyin etdik. Hər hansı bir ölkənin və şəhərin şairləri haqqındakı məlumatın həmin şair üçün ayrılmış səhifədə əvvəl və kiminin sonra yaşamasını, kimin qələminin qüvvətli və kimin zəif olmasını tutmasıdır.³

Beləliklə, göstərdiyimiz bu faktlar təzkirələrin Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələri haqqında əsasən faktiki

²Xələfov Ə.T. XVII- XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbi biblioqrafiya qaynaqları //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya:elmi, nəzəri və təcrübi jurnal.-1998.-№1.-S.28.; Xələfov Ə.T. XVII- XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbi biblioqrafiya qaynaqları //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya:elmi, nəzəri və təcrübi jurnal.-1998.-№1.-S.28-29.

³Xələfov Ə.T. XVII- XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbi biblioqrafiya qaynaqları //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya:elmi, nəzəri və təcrübi jurnal.-1998.-№1.-S.29.

məlumatı əks etdirən sənədlər olması aydınlaşır. Bununla yanaşı, dediklərimiz heç də Ə.Xələfovun təzkirələrin «Azərbaycan ədəbi biblioqrafiyasının qaynaqları» olması tezisini inkar etmir.

Şübhəsiz ki, Şərqdə və Azərbaycanda kitab çapının meydana gəlməsinə qədər yaranmış təzkirələrdə professional biblioqrafik vəsaitlərə məxsus ünsürlər axtarmaq ən azı məntiqsizlik olardı. Eyni zamanda müəlliflər və əsərlər haqqında məlumatların biblioqrafik məlumatın çox mühüm tərkib hissəsi və komponentləri olduğunu nəzərə alsaq, təzkirələri eyni zamanda Azərbaycan ədəbi biblioqrafik qaynaqlar adlandırmaq tamamilə məntiqə uyğundur.

Ədəbiyyatşünaslığa dair məlumat sənədlərinin digər növlərinə (ensiklopediya, lüğətlər, müxtəlif məlumat kitabları və s.) gəldikdə həmin sənəd növlərini ədəbiyyatşünaslığımızın sənəd kütləsində olduqca zəif inkişaf etməsini təsdiqləməliyik. Belə ki, 1954-1957-ci illərdə Elmlər Akademiyası tərəfindən nəşr olunmuş «Ədəbiyyat terminləri lüğəti»¹ adlı kitabında qeyd olunur ki, Pənahi Makulu tərəfindən 1962-ci ildə nəşr edilmiş «Ədəbi məlumat cədvəli»² istisna olmaqla bu

¹ Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti.-B.,1954.-32 s.;
Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti.-B.,1957.-112 s.

² Makuli P.Ədəbi məlumat cədvəli:on məşhur şərq mənbəyi əsasında.-B.,1962.-574 s.

istiqlamətdə nəzəri cəlb edən digər sənədlər meydana gəlməmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatına dair elmi tədqiqatlarla yanaşı klassiklərin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnlərinin yaradılması ədəbiyyatşünaslığımızın çox qiymətli sənəd kütləsinin inkişafına səbəb olmuşdur.

Ədəbi əsərlərin yaranma tarixini, mətnlərin dəqiqliyinin öyrənməsi, müxtəlif mətnlərin müqayisəli təhlil, onları elmi-tənqidi üsulla çapa hazırlamaq, zəruri şərhlər, izahlar və qeydlərlə təmin etmək sahəsində S.Mümtaz, H.Arash, Ə.Əlizadə, Ə.Məhərrəmov, H.Məmmədzadə, Z.Bünyadov, C.Qəhrəmanov, Ə.Məmmədov, A.Zamanov, S.Rüstəmzadə və başqalarının, eləcə də 1961-ci ildə Nizami adına Ədəbiyyat institutunda yaradılmış mətnşünaslıq şöbəsinin və Əlyazmalar İnstitutunun¹ əməkdaşlarının xidmətləri olduqca böyükdür. Nəticədə 40-60-cı illərdə Nizami, Nəsimi, Füzuli, Xətai, M.F.Axundov, Vaqif, Q.B.Zakir, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Ə.B.Haqverdiyev, C.Cabbarlı kimi sənətkarların əsərlərinin elmi-tənqidi mətnləri nəşrə hazırlanmışdır. Bunlar şübhəsiz ki, ədəbiyyatşünaslığımızın sənəd kütləsinin xeyli zənginləşdirən amillərdir.

¹ Azərb. MEA Əlyazmaları İnstitutu 1929-1950-ci illərdə şöbə, 1950-ci ildə EA Rəyasət Heyətinin nəzdində müstəqil əlyazmaları fondu, 1986-cı ildən Əlyazmaları İnstitutu statusu verilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsinin tərkibində dövrü və ardı davam edən nəşrlərin xüsusi yeri və əhəmiyyəti vardı.

XIX əsrin son rübü və XX əsrin ilk onilliklərində ədəbiyyatşünaslığın sənəd kütləsinin ən qüvvətli və geniş axını öz əksini Azərbaycanda meydana gəlmiş dövrü orqanlarda tapmışdır. Bu dövrdə ədəbi tənqidin əhatə etdiyi məsələləri, onun mühüm istiqamətlərini aydın göstərən ilk dövrü orqan «Əkinçi» (1875-1877) qəzeti olmuşdur.

«Əkinçi»nin sənəd, ədəbiyyat qarşısında qoyduğu tələblər onun ictimai-siyasi istiqaməti ilə bağlı idi.

Qəzetin ətrafında toplanan M.F.Axundov, N.B.Vəzirov. S.Ə.Şirvani, Əhsənul-Cəvaid, Ə.Gorani, Heydəri kimi qabaqcıl maarifpərvərlərin ədəbi görüşlərini əks etdirən yazılar, qəzetin ən mühüm ədəbi-tənqidi istiqamətini təşkil edirdi.

Tənqidi realizm dövrünün tələblərinə cavab verən qabaqcıl yaradıcılıq metodu kimi müdafiə etmək qəzetin qarşısında duran ən mühüm ədəbi vəzifələrdən biri idi.²

«Əkinçi»dən sonra nəşrə başlayan «Ziya» (1879-1880), «Ziyayi Qafqaziyyə» (1880-1884) və «Kəşkül» (1883-1891) qəzetləri də öz ideya istiqamətlərinə müvafiq surətdə ədəbi fikrə təsir göstərən mətbuat orqanları olmuşdur. «Kəşkül»

² Talıbzadə K. XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi.-B.,1966.-S.37.

öz səhifələrində realist ədəbiyyat prinsiplərini tətbiq edir. M.F.Axundov, A.Bakıxanov, S.Ə.Şirvani kimi qüdrətli sənətkarların yardıcılığını yüksək qiymətləndirən məqalələr çap edirdi.

XX əsrdə Azərbaycanda ilk ədəbi-bədii jurnallar «Fyuzat» (1906-1907), «Yeni Fyuzat» (1910-1911) jurnalları olmuşdur. «Molla Nəsrəddin» jurnalı əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğində, demokratik ədəbi-tənqidin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

1923-cü ildən başlayan «Maarif və mədəniyyət (sonralar «İnqilab və mədəniyyət», «Vətən uğrunda», «Революция и культура», 1953-cü ildən bu günə qədər «Azərbaycan») jurnalı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsinin inkişafında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir.

«Qızıl qələm» (1914), «Ədəbiyyat cəbhəsində» (1930), «Hücum» (1930) jurnalları, rus dilində «Литературный Азербайджан» (1931) jurnalı, 1931-ci ildə nəşrə başlayan «Ədəbiyyat qəzeti» (1953-cü ildən «Ədəbiyyat və incəsənət») ədəbiyyat və incəsənət problemlərinə dair, eləcə də yeni nəşr olunmuş bədii əsərlər haqqında çoxsaylı ədəbi-tənqidi materiallar dərc etmişlər.

Ölkədə ədəbi-tənqid və ədəbiyyatşünaslığın sənəd axınının güclənməsində elmi-tədqiqat müəssisələri və ali məktəblər tərəfindən nəşr

edilən müxtəlif ardı davam edən orqanların (xəbərlərin, məruzələrin, əsərlərin və s.) müstəsna rolu olmuşdur.

1925-ci ildən «Azərbaycanı tədqiq və tədabbö cəmiyyəti», 1929-cu ildən Azərbaycan elmi-tədqiqat institutu, 1932-ci ildən SSRİ EA Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsi, 1936-cı ildən SSRİ EA Azərbaycan filialının, 1945-ci ildən isə Azərbaycan Respublikası müstəqil akademiyası tərəfindən buraxılan elmi jurnal-«Elmlər Akademiyasının Xəbərləri» ədəbiyyatşünaslığımızın sənəd-informasiya kütləsinə qiymətli töhvələr vermişdir. Xüsusən 1958-ci ildə «Xəbərlər» elmi seriyalar bölündükdən sonra, ildə 4 dəfə çıxan «Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyasında» ədəbiyyatşünaslıq sahəsində mühüm elmi tədqiqatların nəticələri, aktual problemlər və elmi yenilikləri haqqında onlarca məqalələr dərc edilmişdir.

1945-ci ildən nəşrə başlamış Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının aylıq orqanı olan «Məruzələr»də akademiklərin təqdimatı ilə ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqidin nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malik olan elmi tədqiqatların nəticələri haqqında qısa məlumatlar çap olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsinin inkişafı və zənginləşməsində 1932-ci ildə yaranmış Nizami adına Ədəbiyyat

İnstitutunun 1946-cı ildən nəşr edilən «Əsərləri»nin rolu xüsusi qeyd edilməlidir.

60-cı illərin ortalarına qədər 16 cildə buraxılmış bu nəşrə tanınmış Azərbaycan alimlərinin şifahi xalq ədəbiyyatı, ədəbiyyat tarixinin müxtəlif məsələləri, ədəbiyyat nəzəriyyəsi və ədəbi əlaqələrin aktual problemləri, ədəbi proses, klassik və müasir Azərbaycan şair və yazıçılarının yaradıcılığını təhlil edən qiymətli tədqiqat əsərləri-elmi məqalələr dərc edilmişdir. Bu məqalələrin müəllifləri içərisində M.Arif, M.Quluzadə, M.Təhmasib, F.Qasımzadə, H.Arashlı, Ə.Mirəhmədov, A.Zamanov, K.Talıbzadə dövrün gənc tədqiqatçılarından olan K.Məmmədov, M.Əlioğlu, B.Nəbiyev, A.Zeynallı, N.Axundov, N.Babayev və başqaları olmuşlar.

Bunlarla yanaşı Bakı Dövlət Universitetinin müxtəlif illərdəki ardı davam edən orqanlarında, xüsusən 1955-ci ildən 11 seriyada nəşr edilən Elmi əsərlərinin «Dil və ədəbiyyat seriyasında», Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi, nəzəri problemləri, ayrı-ayrı əsərlər haqqında çox saylı məqalələr dərc edilmişdir. Bu yazıların müəllifləri müxtəlif dövrlərdə B.Çobanzadə, V.Xulufu, M.K.Ələkbərli, M.Arif, F.Qasımzadə, M.Rəfili, Ə.Sultanlı, C.Xəndan, M.Cəlal, A.Zamanov və başqa görkəmli alimlər olmuşlar.

Ədəbiyyatşünlik sahəsində tədqiqatlar hələ 20-ci illərdən başlayaraq Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun, 50-ci illərdən isə Azərbaycan Redaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı, Azərbaycan Xarici Dillər İnstitutlarının elmi əsərlərində də öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd axınının güclənməsində dövrü və ardı davam edən orqanlardan bəhs edərkən bir mühüm məsələni də qeyd etmək istərdik.

Məşhur ingilis alimi S.Bredford hələ XX əsrin 30-cu illərində sübut etmişdir ki, hər hansı bir elm sahəsinə dair məqalələrin dərc edildiyi dövrü orqanları 3 hissəyə bölmək olar:

a) bilavasitə müvafiq elm sahəsinə aid olan profili orqanlar;

b) müvafiq elm sahəsinə yaxın, onunla əlaqəsi olan orqanlar;

c) müvafiq elm sahəsi və ya problemdən uzaq olan orqanlar¹

Bu mülahizə sonralar «Sənədlərin və informasiyanın dövrü orqanlarda səpələnməsinə dair «Bredford qanunu» kimi dünya informasiyaşünaslığında vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır.

Bu qanunun Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsinə şamil edilməsi açıq-aydın göstərir ki, Azərbaycanda

¹ Информатика.-М.:Книга, 1986.-С.33; Rüstəmov Ə.İnformatika.-В.,1991.- S.57-58.

ədəbiyyatşünaslığa dair elmi məqalələrin əhəmiyyətli bir kütləsi yuxarıda qeyd etdiyimiz profili orqanlarla yanaşı ədəbiyyatşünaslığa yaxın olan tarix, fəlsəfə, şərqşünaslıq, dilçilik, pedaqogika və incəsənət sahələrinə dair dövrü və ardı davam edən orqanlarda dərc olunmuşdur. Bu orqanların ümumi həcmi profili orqanlardan bir neçə dəfə çoxdur.

Məsələn tarix yönümlü «Elmi əsərlər» və digər orqanlarda Azərbaycan mədəniyyət tarixinin inkişaf mərhələlərinə, görkəmli söz ustalarına, onların bədii və ictimai fəaliyyətinə dair mühüm tarixi proseslərlə əlaqədar şəkildə yazılmış qiymətli məqalələr vardır.

Fəlsəfə yönümlü orqanlarda Azərbaycanın görkəmli ədiblərinin fəlsəfi görüşləri, estetik görüşləri, dini görüşləri, fəlsəfi aləmini tədqiq edən məqalələr az deyildir.

Şərqşünaslığa dair nəşr edilmiş «Elmi əsərlər», «Xəbərlər», «Məruzələr» və digər ardı davam edən orqanlarda Şərq xalqları ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri, yazılı abidələrin ədəbi-tənqidi mətnləri, müsəlman Şərqinin elmi, ictimai və mədəni həyatında Azərbaycanın dahi söz ustalarının yeri və rolu, onların əsərlərinin Şərq ədəbiyyatına təsiri, Şərq ölkələrində nəşri və s. problemlərlə əlaqədar özündə qiymətli informasiya daşıyan xeyli məqalələr dərc olunmuşdur.

Dilçilik dövrü və ardıdavam edən orqanlarında Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi istiqamətində, ədiblərin dili, üslubu və ifadə tərzini məsələlərinə dair çoxlu elmi məqalələr mövcuddur.

Pedaqoji yönümlü orqanlarda Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin, ayrı-ayrı yazıçı və şairlərin həyat və yaradıcılığının tədrisi problemlərini tədqiq edən güclü sənəd kütləsinin olması heç bir şübhə doğurmur.

İncəsənət və sənətsünaslıq xarakterli dövrü və ardıdavam edən orqanlarda dərc edilmiş elmi məqalələr Azərbaycan ədəbiyyatında dramaturgiya problemləri, bədii əsərlərin səhnə təcəssümü, bədii obrazların görkəmli ifaçıları, Azərbaycan ədəbiyyatının estetik problemləri, musiqi və ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqələri, ədəbiyyat xadimlərinin abidələri və s. mövzularla əlaqədar zəngin sənəd kütləsi və informasiya məkanı formalaşmışdır.

Nəhayət, S.Bredfordun informasiyanın səpələnməsi nəzəriyyəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı sənəd kütləsinin əhəmiyyətli hissəsinin ümumi sayı profili orqanlardan dəfələrlə çox və məzmunca ədəbiyyatşünaslıqdan uzaq olan dövrü orqanlarda da mövcud olmasını təsdiq etməliyik. Buraya əsasən ümumi, sosial və ictimai-siyasi xarakterli jurnal və qəzetlər daxildir.

Belə orqanlar siyahısına XX əsrdə və xüsusən Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda nəşr olunan ictimai-siyasi yönümlü jurnalları, o cümlədən «Təbliğatçı», «Bolşevik», «Kommunist», «Azərbaycan kommunisti», «Şərq qadına», «Azərbaycan qadını», «Elm və həyat», «Maaarif işçisi», «Mədəni maarif» «Kitablar aləmində, «Pioner», «Ulduz», «Qobustan» və s jurnalları, eləcə də «Kommunist», «Бакинский рабочий», «Вышка», «Sovet kəndi», «Azərbaycan gəncləri», «Bakı», «Baku» respublikanın şəhərlərində və rayonlarında nəşr olunan ictimai-siyasi qəzetləri və s. orqanları aid etmək olar.

Bu orqanlarda dərc edilən məqalələr əsasən Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində əlamətdar hadisələr, sənətkarların yubileyləri ilə əlaqədar publisistik xarakter daşıyır.

Şübhəsiz ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd və informasiya kütləsinin səpələnməsi problemi müstəqil tədqiqat obyektidir, bu səbəbdən biz yalnız məsələnin qoyuluşu ilə kifayətlənirik. Bu məsələ ilə əlaqədar onu da qeyd etməliyik ki, informatika nəzəriyyəsində «sənəd kütləsi» analizi eyni zamanda «dərc edilən» və «dərc edilməyən» sənədlərə bölünür. Biz ədəbiyyatşünaslığın sənəd kütləsində dərc olunmayan materialların (elmi hesabatların, ekspedisiyaların nəticələrini əks etdirən

arayışların və s.) mövcudluğunu da nəzərə alsaq Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı sahəsində çox şaxəli və dərin informasiya məkanının yarandığını təsdiq edə bilərik.

Beləliklə, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsinin inkişaf mərhələlərinin qısa tarixçəsi göstərir ki, orta əsrlərdən başlayaraq XX əsrin 60-cı illərinə qədər bu sahədə məzmun, funksional və tipoloji baxımdan zəngin və möhtəşəm informasiya məkanı formalaşmışdır.

Azərbaycanda ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq elminin varlıq forması olan müvafiq sənəd kütləsi ədəbi fikrin təşəkkülündə həlledici rol oynamaqla Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına səmərəli təsir göstərmişdir. Bu sənəd kütləsi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafının bütün mərhələlərində canlı ədəbi prosesin ayrılmaz, üzvü hissəsi olmuş, XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrdə isə əvvəlki dövr və illərə nisbətən daha mürəkkəb şəkil almış və daha çətin vəzifələri icra etməyə başlamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sənəd kütləsi özündə ədəbi prosesin inkişaf etdirilməsinin elmi-nəzəri əsaslarını əks etdirməklə ədəbi həyata fəal müdaxilə etmiş, Azərbaycanda ədəbi fikrin elmi-nəzəri səviyyəsinin və ədəbiyyatşünasların peşə səviyyəsinin yüksəlişində, geniş oxucu kütləsinin

bədii, estetik dünya görüşünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının zəngin və mürəkkəb sənəd kütləsi və informasiya axınının formalaşması ədəbiyyatşünaslıq sahəsində çalışan mütəxəssislərn bibliografik təminatının təşəkkülü və inkişafı üçün əsaslı zəmin yaratmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatın bibliografik siyahısı

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (üç cildə).-B.,1957.-1960.

2.Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.-C.1.-B.: EA nəşriyyatı, 1960.- S.24.

5. Allahverdiyev B.V. Görkəmli Azərbaycan kitabşünas-alimi Salman Mümtaz (ikinci məqalə) // Kitabxanaşünasıq və bibliografiya.-1992.-№2.-S.128.

3. Arashlı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.-B.: 1956.-327 s.;

4.Axundov N.Azərbaycanda dövrü mətbuat: Bibliografiya B., 1965- S.22-25

5.Ağayev Ə.Sənətkarlıq məsələləri:ədəbi-tənqidi məqalələr.-B.,1962.-168 s.

6.Бертелс Б.Е. Низами о художественном творчестве // Выдающиеся русские ученые и писатели о Низами Ганджави.-,1981.-С.69-126.

7.Библиография художественной литературы и литературоведения.-М.: Книга, 1985.- С.33.

8.Cəfərov M.C Ədəbi düşüncələr: Məqalələr.-B.,1958.-200 s. Mütəfəkkirlik şəxsiyyəti: Məqalələr məcmuəsi.-1966.-212 s.

9.Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti.-B.,1978.-157 s.

10.Əliyev Z.H.Bibliografik informasiya və onun elmi mahiyyəti // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-1998.-№1.-S19.

11.Həsənov H.Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri.-B.:Azərnəşr, 1980.- S.186.

12.Xələfov A.A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi: Dərslik.-1 hissə,-B.,2004.-326 s.

13.Xələfov A.A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixindən.-B.,1986.-52 s.

14.Xələfov A.A. Cəmiyyətin informasiya təminatında kitabxanaların tarixi rolu // BDU-nun Xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası.-B.,1999.-№4.-S.221-227.

15.Xələfov A.A. Müasir kitabxanların sosial funksiyaları // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi, nəzəri və təcrübi jurnal.-B.,1999№2.-S.3-32

16.Xələfov Ə.T. Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın bibliografiyası:Dərs vəsaiti.-B.: ADU nəşriyyatı, 1985.-79 s.;

17.Xələfov Ə. XX əsrin təzkiyəçiləri haqqında // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya:Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.-1999.-№2.-S.106-108;

18.Xələfov Ə.T. XIX əsr Azərbaycan maarifpərvər şair və alimlərinin bibliografik fəaliyyəti haqqında // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi, nəzəri və təcrübi jurnal.-1998.-№2.-S.70-80.

19.Xələfov Ə.Təzkiyəçilərin bu günkü sələfləri// Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.-2000.-№1.-S.92-100;

20.Kazımov R. Azərbaycan bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyası (1920-1965): Pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya.-B.,1971.-S.28.

21. Lütfəlibəy Azər. Təzkireyi-Atəşkədə // AMEA Əlyazmaları İn-tu.-№287 .

22.Mirəhmədov Ə. «Azərbaycan kitabı» biblioqrafiyə göstəricisinə giriş.-B.,1963.-S.3-14

23.Nəbiyev B.Müasirlik və sənətkarlıq uğrunda(ədəbi-tənqidməqalələr).-B.,1966.-128 s.

24.Talıbzadə K. XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi (1905-1917-ci illər) / Azərb.SSR EA Nizami ad. Ədəbiyyat və Dil institutu.-B.: Azərb. SSR EA nəşriyyatı,1966.-536 s

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....3-5

I Bölmə:

**Ədəbiyyatşünaslığın sənəd axını və kütləsinin
biblioqrafiyalaşdırma obyektı kimi
xüsusiyyətləri.....6-55**

II bölmə:

**Ədəbi-bədii əsərlərin nəşr tipləri biblioqrafiyalaş-
dırma obyektı kimi.....56-84**

**İstifadə olunmuş ədəbiyyatın biblioqrafik
siyahısı.....85-87**

